

74.268.1 = 632.93 Kap: 5108

Г74

**ДУРКЪУ ИЧИНДЕ
ЁГЮЗ...**

Гочияланы С. А., Токъланы Т. О.

ДУРКЪУ ИЧИНДЕ ЁГЮЗ...

Гитче сабийлеге
эмда ал башланган школланы
окъуучуларына

Къарачай-Черкес республика китаб басма
Черкесск, 1993

74.268,1 = 632,93

74.261.4 Кар.
Г 74

Суратла салыб джарашдыргъанла:

Марков Ф. И.
Мижев У. К.

Кар: 5108

Г $\frac{4306010000-48}{9 \text{ П1(03)-93}}$ без объявл.

ISBN 5-7289-0025-9

Кърачай-Черкес республика
китаб басма, 1993

Ал сёз.

Багъалы устазла! Багъалы окъуучула! Бу китабха джыйылгъан чыгъармала къарачай халкъны аууз творчествосундан эм литературасындан сайлангандыла. Китаб сабий садлагъа джюрюген сабийлеге эм ал башланган школну окъуучуларына джораланады. Китаб бла ишлеген устазлагъа быллай борчла салынадыла: 1. окъутхан сабийлерини джылларына кёре китабдан чыгъармала сайлаб, аланы юслери бла тил ёсдюрюу ишни бардырыргъа; 2. чыгъармаланы магъаналарын халиге юретиу иште хайырландырыргъа.

Сёз ючюн, китабда «Джангылмайын айтчы» деген бёлюм барды. Анга кёбюсюне тилбургъучла киредиле. Аланы магъаналары кесгин болмагъанлыкъгъа, сёзле таб джарашыб, сабийле къыйналмай бири бирине байлаб айтырча этилгендиле. Ала къарачай халкъда бурундан келедиле эм аллындан да джангы сёлешген сабийлени байламлы тилде сёлешдирирге деб, юйледе, юйдегиледе джюрюб келедиле, къарт аталадан, къарт аналадан.

Ой, юшюдюм, юшюдюм,
Таудан алма тюшюрдюм,
Алмачыгъымы къабдыла,
Манга зыгыт атдыла
Ол зыгытха базама,
Бу зыгытха базама,
Терен уру къазама...

Окъуй, джаза билмеген сабийлеге (сабий садда, 1—2-чи класслада) быллай тилбургъучланы устаз аууздан кёб кере окъуб, сабийлеге аууздан айтдырыб, азбар этдирирге боллукъду. Быллай айтыуланы не къадар кёб азбар билселе, андан ары тилге ол къадар тынч тырмашырыкъдыла.

Китабчыккыны джарашдыргъанланы экинчи оюмлары: аны ичине кирген чыгъармаланы кючю бла сабийлени ариу халиге юретиу, кирсиз иннетли этиу, аманны, игини айыра билиу, халккыны ариу адетлерине, намысны джорукъларына тырмащдыруу — бу затладыла. Бу чыгъармаланы да сабийлени джылларына кёре, ангыларына кёре сайлай билирге керекди. Сёз ючюн,

Ариу сёзге терилме,
Ачы сёзге керилме,
Актыл сёзде хорланма,
Джалгъан сёзде орналма,
Тёзе билген билинир
Аман дженгил терилир.

Айхайда, устаз унутургъа керек тюлдю: табигъатны, юй хайуанланы, джанууарланы, чыпчыкъланы юсюнден назмула, таурухла эм хапарла сабийлени Ата джуртха, туугъан джерлерине, эллерине, халкъларына сюймекликлерин ёсдюрюге аталадыла. Былайын устаз унутургъа боллукъ тюлдю. Бу затланы юсю бла керти патриотлукъ сезимлени сингдирирге ол борчлуду.

Китабчыккъда «Келигиз, ойнайыкъ» деген бёлюм барды. Анда халкъ оюнланы текстлери, неда текстлени юзюклерин бериледиле. Оюнла да сабийлени тиллерин чемерлетирге хайырлыдыла. Аны бла бирге тегерекдеги джашаугъа тырмашыргъа болушадыла. Сёз ючюн:

Ой, Аймёлек, Аймёлек,
Джыйылгъанбыз бир бёлек,
Ойнарыккъбыз бир кесек,
Сырт юсюнде тал терек,
Къурманлыккъгъа къой керек...

Китабчыккъгъа кирген чыгъармала анда-мында басмадан чыгъа тургъандыла, алай а школ иште уллу хайырланырча чыкъмагъандыла. Окъуу бёлюмню юсю бла чыккъгъан китабчыкъ школлагъа, устазлагъа, сабийлеге джетер эм хайырлы джарар деб ышанабыз.

Китабны хазырлагъанла, ишибизге болушханлары ючюн, Ортабайланы Римма бла Мамаланы Фатимагъа разылыкъларын билдиредиле.

Гочияланы Софья.

Ана тилим—

джарыкъ кюнюм.

Ана тилим.

Сюйюнчланы А.

Джаным, тиним	Ана тилим —
Ана тилим,	Тийген кюнюм.
Сенден алдым	Сени бла айтсам,
Окьюу-билим. —	Уллуд кёлюм.

Ана тилим.

Боташланы А.

Ана тилим,
Джаным-тиним,
Сенсе, — дейме
Джарыкъ кюнюм.
Джаным-тиним,
Ана тилим!
Уллуд сеннге суймеклигим,
Халкъым берген саугъамса сен,
Сеннге база, ёсеме мен.

Белляу сёзю анамы.

Гочияланы С.

Белляу сёзю анамы,
Ёзеними саламы,
Къонакълагъа суусабым
Ана тилим, китабым.

* * *

Туугъан тилим,
Туугъан джуртум,

— Кишиу, кишиу!

— Мияу, мияу!

— Ач болдунгму?

— Хау, хау!

— Ашайса, мурулдай,
Джукълайса, хурулдай.
Чычханданы къоймайса,
Этлеринден тоймайса.

Уммола келе, келе...

- Уммола келе, келе,
- Къайда, къайда келе?
- Туура тѣшде келе.
- Туура тѣшню неси бар?
- Арты-къурту, кеси бар,
- Къаракъулакъ къозу бар,
- Аман кысха тону бар
- Айланч—гыланч джолу бар.
- Тауукъ не табдынг?
- Гаккы.
- Не этдинг?
- Сатдым.
- Не алдынг?
- Баппу.
- Не этдинг?
- Къабдым.

Ой, юшюдюм, юшюдюм.

Ой, юшюдюм, юшюдюм,
Таудан алма тюшюрдюм,
Алмачыкъны къабдыла,
Манга зыгыт атдыла,
Ол зыгытха базама,
Бу зыгытха базама,

Терен уру къазама:
Аны ичинде беш эчки,
Беш эчкини улагъы,
Къазан сютню къаймагъы.
Къазан отда къайнайды,
Умар ашыкъ ойнайды,
Умар кетди отунга,
Къаргъа битди бутума,
Къаргъа тюлдю, къамишди,
Бачхаларым пиринчди,
Он бармагъым кюмюшдю,
Ал тишлерим хымишди.

Къакъ-къакъ къаргъала.

Къакъ-къакъ, къаргъала,
Къайиш туюб джаркъала.
Ачы сууда балыкъла,
Тийре ичинде джылкъыла,
Джылкъы кимни джылкъысы?
Къазий улу Къаммолатны джылкъысы.
Къаммолат къайры кетгенди?
Мал джолуна кетгенди.
Мал джолундан къачан келликди?
Джылкъы чыкъса келликди.
Джылкъы чыкъса джаз болады,
Балалары къаз болады,
Къазий улу Къаммолат,
Миннген атынг къашхалакъ,
Сыртына миннген сыйпалакъ,
Бегене чара тындыргъан,
Отуз къалакъ сындыргъан.

Эртде биреу бар эди.

Эртде биреу бар эди,
Темир тиреу бар эди,
Таш тегене бар эди.

Къумурсханы къой этиб,
Къумгъа джайгъан бар эди,
Къарт атасын джаш этиб,
Къатын алгъан бар эди,
Къарт анасын джаш этиб,
Эрге берген бар эди,
Ёлген атны сау этиб,
Чарсха чабхан бар эди,
Къара сууну къайнатыб,
Къаймакъ алгъан бар эди,
Ёлген къушну сау этиб,
Эл сарнатхан бар эди.

Бирден—билеу.

Бирден — билеу,
Экиден — эгеу,
Ючден — ючкюл,
Тёртден — тёнгек,
Бешден — бешик,
Алтыдан — ашыкъ,
Джетиден — къашыкъ,
Сегизден — сенек,
Тогъуздан — токъмакъ,
Ондан — оймакъ,
Буздан таймакъ,
Абил билим,
Чыкъсын тилинг.

Билдим, билдим, биляча.

Билдим, билдим, биляча,
Билячагъа чомача.
Чомача деген чум терек,
Терек деген темир къая,
Къая деген къамчи баш.
Баш деген бармакъ тогъай,

Тогъай деген токъсу Малик.
Малик деген малтин къутукъ,
Къутукъ деген къулла тары,
Тары деген ёрме къайиш,
Ёгюз деген ёрме къайиш,
Къайиш деген джыланпиш,
Аджиланы узун къыз,
Ары секир, бери секир,
Секиралмасанг, отха тюш.
Табанынга темир тиш.

Бара-бара баз табдым.

Бара-бара, баз табдым,
Базны ичинде таракъ табдым,
Таракъны аммагъа бердим,
Амма манга баппу берди.
Баппуну итге атдым,
Ит манга кючюк берди,
Кючюкню кюйчугъа бердим,
Кюйчу манга кюй берди,
Кюозуну кюнакъгъа сойдум,
Кюнакъ манга кюамчи берди,
Кюамчини джерге урдум,
Джер манга чюмюч берди,
Чюмючню суугъа атдым,
Суу манга кюмюк берди.
Кюмюкню табхагъа салдым
Ары джанындан бир мияу,
Бери джанындан бир мияу,
Келдиле да, хап-хуп дедиле да,
Ичдиле да кетдиле.

Төгерекде—

тюрлю, тюрлю...

Халкъдан

* * *

Джанкъоз чыкъды Тотур айда,
Сууукъ айда.
Къарны хорлаб, джерни джырыб,
Сууукъ айда.
Ай къууанды, кюн джарыды
Сууукъ айда,
Джер джашнады, къарыу алды
Тотур айда, сууукъ айда.

Джетегейли—джети джулдуз.

Джетегейли — джети джулдуз,
Боюнсхала эки джулдуз,
Илкер джоппу, Чолпан эрке,
Темиркъазакъ—кеси сынгар,
Къара Айгъыр бла Сары Айгъыр
Джети айланыб,
Джетер джерине джетгинчи,
Сюрючюге танг атмаз.

Джау, джау, джаным, джау.

Джау, джау, джаным, джау!
Джау, джау, джаусанг а!
Джаулу гюттю берейим,
Къуй, къуй, къуйсанг а,
Къуймакъ, къалач берейим.
Джау, джау, джаным, джау!
Арпа унла къуяйым,
Чыпчыкъ болуб лучайым.

Сакъла, кесме.

Шахмурзаланы С.

Сакъла, кесме!
Терек бизге алтынды.
Сакъла, кесме!
Иссиликге
салкъынды.

Тереклени
Орнатайыкъ ёмюрге.
Джашилленир,
Нюр чачылыр элlege.

Джау, джангур, джау.

Чоппа, Чоппа, джау, джау,
Элия, Элия, къуй, къуй,
Теке сакъал, къочхар, буу,
Чычхан къуйрукъ, макъа, буу,
Элия, Чоппа, суу, суу,
Суу керекди къочхаргъа,
Суу керекди макъагъа,
Суу керекди байталгъа,
Суу керекди агъазгъа.

* * *

Тохта, джангур тохта!
Тюнгюч бетими ачама,
Тубанланы чачама!
Бит бла бюрчени байлаб
Суугъа атыб, джангурдан
Кюнню сайлаб алама!

* * *

Къаракетланы И.

Минги Тауду ариулукъну анасы.
Кюмюш кибик, джылтырайды джагъасы,
Не келеди бу залимни эсине?

Бир тауну да тенг этмейди кесине.
Джаякълары, мамукъ кибик, агъарыб,
Къараб турад, Казбек таугъа чамланыб.

Билчи, къайсы заманды?

Биджиланы А.

Къар эриди, джер ачылды.
Кёк кюкюреб, суу чачылды.
Кюн къыздырыб, джер юсюне
Джап-джашил кырдык джайылды.

Сабанчы да джерни сюре,
«О-обах, о-онг къайт» — деб барады.
Гардош салыб, урлукъ чачыб,
Битерине къууанады.

Акъ белли.

Джаубаланы Х.

Джазгъа чыгъыб, терекчик,
Кийди джашил кёлекчик,
Башы бурма, бели акъ,
Кёрюнеди бек омакъ.

* * *

Биджиланы А.

Къыш кетди,
Джаз джетди,
Биченликле кёгердиле;
Суу къобду
Терк джортду,
Чегетле да кийиндиле.

Кёк ариуду,
Булутсузду,
Кюн да джерни джылытады,

Къыш ханны —
Акъ къарны
Джер юсюнден къурутады.

Къар джауады.

Хубийланы О.

Къар джауады, себелейди,
Агъартыб джерни,
Кюн джарытыргъа излейди
Езенни, элни

Гюттю-гюттю тюшеди къар,
Ашыкъмайды ол.
Джабылгъанды тау, къая, тар,
Бегигенди джол.

Кюрт басса да белге дери,
Джаз джашнаб келир.
Мартдан атлаб, кюн къыздырса,
Буз да терк эрир.

Къач.

Саргъаласа, хурметли джер.
Кюйюз кибик чегетде,
Тыялмайын чапракъларын,
Чайкъалалла терекле.

Шоркъалы Къобан, таркъая.
Джагъаларын ачады,
Алтын кюн да, ашыкъгъанча,
Замансызлай батады...

Берекетли, туугъан джерим,
Сюеме хар чагъынгы, —
Юйюрюнге кенг джайгъанса
Огъурлу къучагъынгы.

Джаз.

Къаракетланы Ю.

Акъ булутла тизиле,
Тау башындан къарайла,
Джазгъы джелле сыртлада
Ханчыкъланы къозгъайла.

Къар тюбюнден ышара,
Джанкъозчукъла чыгъалла,
Къарла эриб, тауладан
Ёзенлеге агъалла.

Нюрюн тёге хар джерге,
Кюн таякъла тиелле.
Чат да, ёзен да къалмайын
Джашил кийим киелле.

Къууанчлы болуб чыпчыкъла
Тюрлю-тюрлю джырлайла,
Мийик чыгъыб, хауада
Тохтамайын ойнайла.

Кенг тюзледе, гюрюлдей,
Тракторла ишлейле.
Къозучукъла, макъыра,
Аналарын излейле.

Кар:
5108

Баппаханчыкъ.

Шаманланы М.

Джаз келгенлей, баппаханчыкъ
Джер тюбюнден къарайды.
Джауумлада джуууна,
Кюн тиерин марайды.

Алай эте, кёб турмай,
Назик саны ёседи,
Мычымайын юсюне
Сары кёлек киеди.

Джайны исси кюнлеринде
Акъ чох чырмайд башына.
Ол заманда мен барама
Эркелетиб къатына.

Джерден чыкъгъан гоккачыкъны
Кёзюм кыймайд алыргъа,
Хыны джелчик урса уа, —
Алыб кетед хауагъа.

Тейри кылыч.

Абайханланы Н.

Тейри кылыч, кёпурсе,
Адам минмей, аяулу...
Юсюндеги кийимле
Джети тюрю бояулу.

Дарий джибек оюуну
Кёкде эниш кёргенсе.
Хар не тюрю бояуну
Табигъатха бергенсе.

Джангур бла джашчыкъ.

Джылы джангур джайгъы кюн
Джылтырайды, тамады.
Аны бла ойнар ючюн,
Хут эшикде чабады.

Джалан аякъ, — джибидик, —
Кёлчюклени санайды.

Бурма чачын джибитиб,
Джылы джангур джалайды.

Балийчик.

Ал айында
Балийчик
Акъ къурмашча
Чакъгъанды.
Арт айында
Балийчик
Кёгетлерин
Такъгъанды.

Терекчикни
Юсюнде
Къыппа—къызыл
Балийле.
Алагъа къараб
Ёсдюрген,
Сау болсунла
Сабийле!..

Къыш.

Кюн къысхада
Ашыкъмай,
Къыш джолоучу
Келеди.
Ачхынчы,
Кёзню джумуб
Мамукъ тёшек
Этеди.

Узаймайын
Балийчик,
Акъ тёшекге
Батады.
Джазгъа дери
Акъ тёшек
Терек тюбде
Джатады.

Нызычыкъ.

Чегетдеди анасы, —
Юйге киргенд баласы.
Саны джашил, омакъчыкъ,
Хар ким суйген къонакъчыкъ.
Джангы джылгъа келгенди:
«Той этигиз», — дегенди.
Сабийчикле, сый бериб,
Къулашчыкъларын кериб,
Тогъай болуб, тегерек
Бурулалла, джырлайла.

Нызычыкъны сыйлайла.
Нызычыкъ да алагъа
Тилейд насыб, саулукъ да,
Сабийле да очукъгъа:
«Билиб къал, биз саулукъда
Сен болмазса бир джукъдан
Ёмюрюнгде керекли», —
Деб топракъ, суу къуюб,
«Бегителле» терекни...
Алай бла, нызычыкъ,
Джим-джылтырай юсчюгю,
Болуб къалды бёлмеде
Къызчыкъланы бирчиги...

Зухрачыкъны къайгъысы.

Кечерукъланы Б.

Тенгиз джылы тили бла
Джагъаны джалайды,
Зухрачыкъ а, джууунмай,
Не эсе да джылайды.

Ол джылауну чурумун
Анасы сорады,
Бурнун тарта, къызчыкъ да
Ма былай айтады:

«Кёкден кюнню тартыб суу,
Ой, джутуб барады!
Анны, энди не этебиз?» —
Деб биягъы джылайды.

Кюн батханны кёред да,
Анасы кюледи,
Зухрачыкъны къучакълай,
Джууаб да береди:

«Къоркъма, джаным, Кюнюбюз
Солургъа батады,
Ма санга да—джукъла—деб,
Тенгиз белляу айтады».

Меникиди.

Меникиди, меники
Кёкде бухар булутчукъ.
Меникиди, меники
Нюр ауазлы булбулчукъ!

Кёзлерими къаматхан
Кюн таякъчыкъ меникид,
Гоккалагъа джан атхан
Гёбелекке меникид!

Меникиди, меникид
Джел келтирген хапарчыкъ.
Меникиди, меники
Джерге тюшген чапракъчыкъ!

Кёзюм кёрген дун-дуния
Бютеулей да меникид...
Мамырлыкъны къууанчы
Сеники бла меникид!

Джау, джау, джабалакъ.

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Къууанады табигъат
Келгенине акъ къонакъ!

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзню этиб акъ!
Чакъырады тенгчигим,
Къолунда уа — къар джуммакъ!

Джау, джау, джабалакъ,
Тауну, тюзю этиб акъ!
Адам, джер да къууана,
Бек сейирди бу джомакъ.

Джылны чакълары.

Байрамкъулланы Ф.

Джелле къаты, кюнле сууукъ,
Джайдан эсе, къышха джууукъ,
Терекледен алмаланы къагъадыла,
Чапракъчыкъла сары болуб агъадыла.

Акъ джабыу джабханды
Ташны, тауну, юню, бауну,
Оджакъланы тютюнлери
Къызыу-къызыу чыгъадыла,
Къурт, къамыжакъ да
Джер тюрюнде бугъадыла...

Акъ чепкени джылтырагъанды,
Кёк кёлеги кёрюнеди,
Джукъучу да джукъусундан
Уяныргъа эринеди.

Къарла да эриб,
Шоркъаладан агъадыла,
Къар тюрюнде
Джанкъозчукъла чагъадыла...

Сабанлары будай бла джасалгъанды,
Терекледе кёгет бишиб, саргъалтханды,
Кюню узунд, къары салыб джеталмайма,
Кечеси къысхад, джукълаб асыу эталмайма...

Джашчыкъ айтхан джырчыкъ.

(Малкъардан)

Бегиланы А.

Къарчыкъ джауб чыкъгъанды
бюгече,
джангы къарчыкъ.
Къыраугъа да, чыкъгъа да
ушамай,
джауду къарчыкъ.

Кюзгючады эртден да,
Терекге кюн тюрелиб,
Къарчыкъ чыммакъ этгенди
юй башланы,

тийрелени.

Тау да акъ тонун кийиб,
отунла, орам —

къарда.

Мамукъ джюкленген кибики
чаначыкъ,

терек, арба.

Таш юсю бир джумушакъ,
джомакъ — къарны акъгъаны,
Умутларым — чыммакъ акъ,
сакъалым да —

апшамы.

Джыр акъгъан кибики кекден,
къар джауду,
джауду,
джауду...

Бизге келгендиле

кѡнакѡла.

* * *

Киштик, киштик
Мыйыгъында юч тюк,
Ючюсюн да юздюнг,
Тоханадан тюшдюнг.

* * *

Чох — чох эчкиле,
Къанкъылдагъан тауукъла,
Джюйюлдеген чыпчыкъла,
Биз этейик зауукъла.

* * *

Сабан чыпчыкъ, сакъ чыпчыкъ,
Сабанынгы таб, чыпчыкъ!
Ашлыкъ, зынтхы сюргенле,
Эсен барыб, эсен кел,
Чолпан ташны кёре кел.
Залимхан бла Малиханнга
Менден салам бере кел!

Къоянчыкъ.

Шахмурзаланы С.

Къоян-къоян, — къоркъакъчыкъ,
Узун, ёре къулакъчыкъ,
Джигейчиги къысхачыкъ,
Ариучукъду къоянчыкъ,

Чабыб киред тешикге,
Джюрекчигин басхынчы,
Ол чыкъмайды эшикге.

Къозучукъ.

Бостанланы Х.

Тум къарады къозучукъ,
Керпеслениб ойнайды,
Юзгерени къатында
Хансчыкъланы чайнайды.

Бек ашыгъыб анасы
Къозучукъгъа келеди,
Къызгъан сютюн джелининде
Бурмачыкъгъа береди.

Камсык джюджекчик.

Абайханланы Н.

Сейирчикди, акъчыкъды,
Ол бир къубулчакъчыкъды.
Бюртюк кибик, гитчечикди,
Аты аны джюджекчикди.

Юретгенни унамай,
Анасына къарамай,
Бачхагъа баш атханды,
Терен хансха батханды...

Кёкге булут чабханды,
Элни башын джабханды,
Уллу джангур джаугъанды,
Джюджек тюзде къалгъанды.

Дыгаласды анасы, —
Табылмайды баласы.
Тёрт джанына чабады,
Кючден аны табады:

Къаты ура джюрекчиги,
Джылай тура джюджекчиги...

Балачыгъын кӛргенлей,
Къысды ана кӛйнуна:
«Былай этме экинчи», —
Деб борч салды бойнуна.

Къолан киштик.

Ким биледи, нек сюеди
Къолан киштик, ачыуланса,
«Мур! Мур!» — этиб
Мурулдаргъа...

Ким биледи, нек сюеди
Кюн турушда ол сойланыб
«Хур! Хур!» — этиб
Хурулдаргъа?

Ким биледи, нек сюеди
Къолан киштик ашдан сора
Къолун, бетин
Джууаргъа?

Ким биледи, нек сюеди
Чыбчыкъланы, арбазлагъа
Къондурмайын,
Къууаргъа?..

Ол кюнлени бир кюнюнде,
Кюн турушда къаты джукълаб,
Бек хурулдаб,
Тюш кӛреди.

Шорбат чыпчыкъ татлы тюшде,
Мыйыгъына, учуб келиб,
Къонган кибик
Кӛрюнеди.

— Энди тутдум, кьолгъа тюшдю,
Бир ашайым, — деб, кьууана,
Уянады
Къолан киштик...

Уянса уа — татлы тюшю,
Джокъ кёреем, — табсанг
кьойма, —

Ол киштикге
Чыпчыкъ тишлик.

Къоянчыкъ.

Абайханланы Н.

Джылы тончукъ кийими,
Сабий туйген суююю.
Ол кишиге тиймейди,
Махтаныргъа суймейди.

Узункъулакъ, кьоркьакъчыкъ,
Чубуркъуйрукъ къоянчыкъ.
Терек къабукъ ашайды,
Сескеклениб джашайды.

Ит.

Абайханланы Н.

Сакъды кечеде, кюнде,
Тону барды юсюнде,
Ай бла кёкню тубюнде,
Джашайд печсиз ююнде.
Хазна кирпич къакъмайды,
Хатасызны къабмайды.
Стауатны сакълайды,
Гудучуну къаблайды,
Хатачыны талайды, —
Итни борчу алайды.

Къарылгъашчыкъ.

Къарылгъашчыкъ къанатында
Джазны алыб джетгенди.
Бизни юнню шорбатында
Уячыгъын этгенди.
Хар кюн сайын эртденликде
Тереземде джырлайды.
Нюрюн тегюб мийикликден
Кюн да анга къарайды.

Эгизле.

Джаубаланы Х.

Тик джерлени айыра,
Джигейлерин къайыра,
Ташдан ташха секире,
Чырпыланы кемире,
Ойнайдыла эгизле,
Бирчачыкъла, семизле.
Атларын а аланы,
Сагъыш эт да, сен изле.

Къозучугъум.

Ахматланы А.

(Малкъар поэт)

Атам къошдан келирге
Къараб турдум таулагъа
Акъ къозучукъ келтирди,
Берди манга саугъагъа.

Къууандым мен алапат,
Алдым аны къойнума,
Уппа этдим ийнакълаб,
Баучукъ такъдым бойнуна.

Коридорда орнатдым,
Къангаладан юй этдим.
Сютчюк бериб башладым,
Эмизикге юретдим.

Акъ къозучукъ ойнайды,
Секиреди ийнакълай,
Кёк кырдыкда чабады,
Тегерекни къучакълай.

Акъ къозум, мухар къозум.
Биз къууанчдан толдукъ,
Бир-бирден айырылмай,
Залим шохчукъла болдукъ.

Гурт тауукъ.

Арбазда айланады
Гурт-гурт эте гурт тауукъ.
Джюджеклерине ашата
Этдиреди бек зауукъ.

Багушну къазады да
Къуртчукъланы тутады,
Балалагъа бере да
Дагъыда излей турады.

Джауум джетсе, джюджекле
Къанат тубге кирелле,
Башчыкъларын чыгъарыб,
Къараргъа бек сюелле.

Аналары бек сакъды
Тас болмазча баласы.
Хар баланы алайды
Кесини табхан анасы.

Киштикчик.

Мур-мур эте киштикчик
Къалкъыу этед диванда.
Терен джукъугъа кетиб,
Тюш кёре болур анда.

Сора къобады да ол
Мюйюшлеге къарайды.
Кёзюн къакъмай, джабланыб
Чычханчыкъны марайды.

Къагъыб алыб чычханны
Арбазда ойнатады,
Ёлтюрмейин джибериб,
Айландырыб тутады.

Алай ойнай тургъанлай
Къызыл хораз терк джетди,
Сермеб алыб чычханны
Джёбеледи да кетди.

Сабийле, сиз къарагъыз,
Терсни-тюзю сюзюгюз:
Биреуню къыйынына
Ким чабханды, билигиз?

Гёбелекке.

Биченликде гокка хансла
Джулдузлача чагъалла,
Гёбелеккеле уча,
Къанатларын къагъалла.

Бояу бла боягъанча
Тюрлю-тюрлю къоланла,
Уча келедиле да,
Кёз аллымда къоналла.

Мен кьалпагъымы алыб
Гёбелеккеге чабдым
Тутар умут этдим да
Аллыма мыллык атдым.

Сокъурандым, тутмадым
Мен бош дженгиллик этдим:
«Джашагъыз, ариу джанла», —
Дедим да юйге кетдим.

Неди, неди?.

Кечерукъланы Б.

Неди, неди бу къычырыкъ,
Танг атхынчы, танг атхынчы?
Ол а бизни гугурукку
Сагъайгъанды, танг
атхынчы!

Неди, неди хахай—тууай,
Кюн тийгинчи, кюн
тийгинчи?
Ол а бизни орамыбыз
Мал къыстайды, кюн
тийгинчи!

Неди, неди ийис-мийис,
Мен тургъунчу, мен
тургъунчу?
Ол а анам меннге къуймакъ
Биширеди, мен тургъунчу!

Неди, неди дауур—суйюр,
Мен джетгинчи, мен джетгинчи?
Ол а — киштик
къуймагъымы
Джалаб, къачханд, мен
джетгинчи!

Чубар тауукъчукъ бла тюлкючюк.

Ко, ко, ко, ко, кокочукъ,
Баудан чыгъыб тауукъчукъ
Джырлай барады джырчыкъ.
Джырчыгъында айтханы:
Гаккы табханд чубарчыкъ!

Ко, ко, ко, ко, кокочукъ.
— Къайры кетдинг, тауукъчукъ?
Таудан келиб тюлкючюк,
Бауда къоймай зайынчыкъ,
Алыб къачад, хыйлачыкъ.

Джумукъ кёзлю тюлкючюк.
Гаккылагъа сен ёчюк,
Билдиребиз санга ачыкъ:
Ма кёрюрсе, чубарчыкъ
Энтда табар гаккычыкъ!

Тюлкю, тюлкю, тюлкючюк,
Бауну аллын сакъларгъа
Биз тагъарбыз кючюкчюк
Сен келгенлей чабаргъа,
Къуйругъунгдан къабаргъа!

Бал чибин.

Бал чибин зы... 333 ...зы деб
Учуб келди тепсиге,
Къолчукъларын да силкиб
Къызбай къоркъду кесине.

Ол тохтаусуз джызылдаб
Эсин алды къызчыкъны.
Къашыгъын полгъа атыб,
Юйден хахайлаб чыкъды.

— Къоркъма, кыызчыкъ, кыйт бери,
Ол юйуне кетеди,
Тиймегенге тиймейди,
Джызылдай, бал этеди.

Джашчыкыны кючюгю.

Манга, ариу да айта,
Сюек, ётмек атаса,
Сынджырдан а бошларгъа
Бир-бирде унутаса.

Хар шыкыртха «хап» десем,
Мени кемсиз махтайса,
«Кампетле берликме» деб
Мени сен нек алдайса?

Кесинги усунг тутса,
Манга хыны боласа.
Таб, бир-бирде аллыма
Суу салмайын кюояса.

Баппакчыкъ

Бакъ-бакъ, баппакчыкъ,
Гитче сары джуммакчыкъ,
Тазда джюзген гоппанчыкъ,
Анда ашарыкъ табханчыкъ.

Киштикледен къоркъгъанчыкъ,
Бакъ-бакъ, баппакчыкъ
Чыгъалмайын тазчыкъдан,
Сууну сюзюб джутханчыкъ.

Бакъ-бакъ, баппакчыкъ,
Анасын чакыргъанчыкъ.
Сейирге биз къарайыкъ:
Киргенингча, кесинг чыкъ.

Булбулчукъ.

Къонуб балий бутакъгъа
Булбулчугъум джырлайды.
Тюбеширбиз энтда деб,
Джукъу менден джанлайды.

О-ри-ра-ра, о-ри-ра,
Джукъу менден джанлайды!

Кёзлерими да ууа,
Тёрт джаныма къарайма,
Бурхучукъну кёргенлей,
Мен къошулуб джырлайма.

О-ри-ра-ра, о-ри-ра,
Мен къошулуб джырлайма!

Сейирсиниб бизге Кюн
Ёрлегенин къояды,
Биз джырлагъан джырлагъа
Нюр таякъла къуяды.

Кишиучукъ.

— Кишиу, кишиу, кишиучукъ,
Чычханланы тутуучу,
Чыпчыкъланы мараучу,
Сют башыны джалаучу,
Кесин манга ышыучу,

Нек тургъанла къулакъла,
Джым-джылтырай кёзчюкле?
Джанкъылычлай бюгюлдюнг,
Джерге кючлю къысылдынг,
Кишиу, кимден бугъундунг?

Бугъунса да кишиучукъ,
Къанлы джауу—къара ит —
Сермеширге изледи.
Кишиучукъ а терекге
Ит джетмезча ёрледи.

Азат этиу.

— Аття, бери къарачы:
Тутдум чыпчыкъ баланы!
Аш—суу бериб, ийнакълаб,
Багъарыкъма мен аны.
Юйюбюзде турлукъду,
Меннге нёгер боллукъду.
— Ай, аперим, аперим,
Сейир джанны тутханса!
Алай а, ал эсинге,
Бир затны унутханса:
Бу баланы анасы
Джылай, сарнай болурму,
Юйюн-кюнюн тансыкълаб,
Бу да мыдах турурму?
Атасыны сёзюне
Джашчыкъ къулакъ иеди,
Кёзюн алмай чыпчыкъдан,
Терен сагъыш этеди...
Къолчукъларын ачханлай,
Чыпчыкъ учуб кетеди...

Чыпчыкъла.

Джип-джип эте арбазда,
Секирелле чыпчыкъла,
Излейдиле ашарыкъ.
Къыш кюнледе джазыкъла.

Сабийле уа, эс ийиб
Ол сейирлик джанлагъа,
Атадыла, къайгъырыб,
Табханларын алагъа.

Гырджын, ётмек умурла
Берекетли кёрюне,
Чыпчыкъланы тепсиси
Сабий къолдан керилед.

Джаз келгенлей, борчларын
Къайтаралла чыпчыкъла;
Тереклеге джайылыб,
Излейдиле къуртчукъла.

Аны уллуд себеби:
Тюрлю-тюрлю кёгетле
Заран джетмей бишерле,
Тепсибизге тюшерле.

Къазма чычхан.

Къазма гёзеннге кириб кёб хата этди: аякъ кийимлени чайнаб, мюрзеую болгъан машокланы тешиб, болгъанны къатышдырыб. Андан къутулургъа излеб, юйню иеси чий этчикге ёлур от къошуб къазманы тешигини ичине салды. Къазма уа, адамны аманлыгъын билгенча, этге бурулуб да къарамады.

— Мынга уа ажымсыз да тюшерсе, — деб киши темир къабханны къурду. Ачыугъа къазма — тоймагъан къарын — джангы хатала этди.

— Хай, хай! Къаллай бир зырафлыкъ этди бу бизге, — деб юйню иелери къайгъылы болдула, хатачыны не бла къурутургъа билмейин.

— Аха! Мен билдим, билдим, — деб джашчыкълары хоншу юйге чабыб кетди. Атасы, анасы:

— Ий, бу не затла этерге башлагъанды? — деб тургъанлайларына, джашчыкъ бир уллу киш-тикни къойнуна кыысыб келди. Аны гёзеннге ийди да эшиклерин джабды. Эртденбла барыб къарасала, къазма буууллуб тура эди...

Эчкичикле.

Эки эгиз эчкичик джарашмай эдиле. Артхакъ тура келиб, «данг» деб бир-бири мангылайларына алай аяусуз ура эдиле, кёзлеринден кызыл джилтинле агъарча. Ма, энтда да узакъдан огъуна башчыкъларын энгишгеракъ тутуб, туююшюрге умут эте—ким кючлюрек урала эсе деб, бир-бирине атылдыла.

Сюрючю ит а узун джити тишлерин агъартыб араларына чабды. Эчкичикле джанлары къайгылы болдула, къачдыла.

Ол кюнден бери эчкичикле, къарыу сынагъанларын къоуб, бир-бирине кыысылыб, кёк кырдыкда отлайдыла.

Джюджекчик.

Гурт тауукъ, юйдегисин да тизиб, къуртчукъла, къамжакъчыкъла излей бачхагъа джайылды. Къара къанатчыкълары болгъан акъ джюджекчик, бир уллу гёбелеккени эслеб, аны ызындан мыллыгын атыб, анасыны кёз туурасындан ташайды.

— Къуд, къуд, къуд, бусагъатлай бери къайт! — деб анасы аны чакъырды.

— Гёбелеккени тутмасам, кюнюм джокъду! — деб джюджекчик да ол кычырыкъгъа эс бёлмеди, къайытмады. Тюз ма олсагъатчыкъда къуш да тикни джитисинден къараб тура эди. Ол, гурт тауукъ джетгинчи, оюмсуз джюрюген джюджекчикни сермеб алыб, учуб кетеди.

Къазчыкъ.

Ана къазны ызындан суугъа-суугъа секирдиле балачыкълары. Бирчиги уа туракълады. Боюнчугъун да созуб, бир-бири ызларындан джюзгенчиклеге къарайды.

— Балам, чынга сен да, — деб чакъырды анасы.

— Къоркъакъ! Къоркъакъ! — деб айыбладыла къалгъан къазчыкъла да анасыны ызындан. Сагъыш этди балачыкъ:

Нек болаем къоркъакъчыкъ!
Джигитликге джол ачыкъ, —

деб, кѣзчюклерин да къысыб, батырчыкъ «шоп» деб суугъа тюшдю. Сора, ол да къалгъанлача джюзе билгенине къууаннганына болур эди, ойнаб башлады. Бир къарасанг, сууну ичинде ташая эди, бир, къуру башчыгъын суугъа ийиб, къанатчыкъларын да джайыб, аякъчыкъларын ѳрге кѣлтюре эди.

Арыгъанында уа, сууну юсюнде огъуна тынчайды.

Толкъунчукъла джигит къазчыкъны акъыртынчыкъ-акъыртынчыкъ тебретгендиле.

Эсличик.

Узун мыйыкълы ана киштик, резин чурукъла да кийиб, чабакъ уугъа къуралды. Эртденбла эртде ол, суу джагъагъа келиб, ал аякъчыгъыны тырнакъларына балалары къазыб берген къуртчукъланы илиндире, кесин джашыра, аякъчыгъын суугъа ийди. Кѣб сакъламады...

Чабакъчыкъла бир-бири ызларындан суйген

хантларына алдандыла. Киштик, уллу юйдегисин къууандыра, мурулдай-мурулдай, челекчикде чабакъланы юлешди балачыкъларына. Кесине уа юлюш къалмады. Аны эслеб, къулакъчыкълары бла къуйрукъчугъуну учу къара болгъан чыммакъ кишиучукъ юлюшюн кеси джутуб къоймады.

— Сен да бир къаб, — деб уллуракъ чабакъчыгъын анасыны аллына салды.

Той барады чегетде.

Джангы джылны кечесинде бютеу джаныуарла джыйылыб чегет талада той этдиле. Уллайгъанла, къарыусузла джюккючлеге олтуруб сейирге къарайдыла. Аланы бир джанларында къобузчула тойчуланы джарыкъ тепсеулеге учундурадыла...

Ма, аслан къагъад дауурбазны, согъады тюлюкю къобузну, бёрю—сыбызгъыны, агъач къоянчыкъ—къыл къобузну.

Ой-да-ри-да, ой-да-ри-да! Ой-ра-ри-ра, ой-ра-ра-ра!

Къызыу той барады чегетде! Джаныуарла экеу-экеу болуб, тюз тепсеуде чайкъаладыла, абезекге барадыла. Къаплан сайлаб нёгерге маралны, джаз киштик а—кийик эчкини, бёрю — къоркъакъ къоянчыкъны, кирпичи — чычханчыкъны...

Терекледе чёгюб къанатлыла харсны бардырадыла, олтургъанла да тёзалмайын «къолларын» ойнатадыла. Харс-харс! Харс-харс! Бир джан да къалмагъанды чегетде, бу къууанчха къошулмайын, къуру эринчек айюле болмаса. Ала татлы тюшлеге сингибдиле. Джангы джыл а, ма бу рахатлыкъны бузмайын, шохлукъну бегите келгени бла къанатларын кенг джайды.

Той барады чегетде!

Къолан киштикчик.

Гитче къолан киштикчик
Терек тюбде джатады,
Ол, мурулдаб, кесине
Кеси белляу айтады.

Аны эслеб, чычханчыкъ
Юйчюгюне къачады,
Эшигине чюй салыб,
Терезесин джабады.

Киштикчик а, уяныб,
Тырнакъларын билейди,
Кёк къанатлы чыпчыкъны
Тутар мадар излейди.

Кишиу къалды къуралыб —
Чыпчыкъ кёкге учханды,
Мыйыкъларын да джалай,
Биягъынлай джатханды.

Сакъ болугъуз киштикден,
Джюрекчиги къайнайды,
Ол, бир кёзюн да къысыб,
Нени эсе да марайды!

Келигиз, ойнайыкъ...

Халкъдан.

Джюу, джюу, джюу ала.

Джюу-джюу, джюу ала,
Эки чычхан суу ала,
Амма боза бишире,
Акка отдан тюшюре,
Босагдадан абына,
Сакъалчыгъы къабына,
Тамбласы, бююннгюсю,
Таугъа кетди дыгъы этерге
Чибинчиси,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы-дыгъы!

* * *

Мияу, мияу, мияу келе,
Тырнакъларын ачыб келе,
Тырнакълыдан къачыб келе,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы-дыгъы.

Тоб бара.

Тоб бара,
Чёб бара,
Таугъа бара,
Таудан келе,
Тикден кетди Казбек,
Дыгъы-дыгъы-дыгъы.

Онбеш, онбеш, онбеш.

Онбеш, онбеш, онбеш
Сен санасанг да — онбеш,
Мен санасам да — онбеш,
Сюйсенг, сана, сүйсенг, къой,
Онбешди да онбеш.

Алаладан, алаладан.

Алаладан, алаладан,
Къапталчыгъынг — ала лаудан,
Биченчигинг — къара къаудан,
Оракъчыла киргендиле оракъгъа,
Андан сора барлыкъдыла биченнге.
Къатын излей, сени иерме юч элге,
Тюбемегин ананг кибики бечелге...

* * *

Бир, эки, юч, төрт, беш,
Бар да бузну сен теш.
Тешмесенг а — кетебиз,
Сенсиз оюн этебиз.

Тарта, соза.

Тарта, соза,
Джашчыкъланы оза,
Къызчыкъланы оза,
Чабыб барды тузлагъа,
Башын урду бузлагъа...

Къызым, къызым...

Къызым, къызым, къыз тана,
Джюрюй эди джюз тана,
Джюзюсю да акъ тана,

Къызым келе, махтана.
Къызым, къызым, къыз тана,
Къызыма келир джюз тана.

Къызым, къызым, къыздарий,
Джюзюсю да — къанадир,
Белги аты — акъ аджир.
Къызым, къызым, къыз дарий,
Къызыма бузарма джюз дарий.

Джашым, джашым...

Солтанны къакъышы.

Бу кимни къакъышы?
Аттыны къакъышы!
Аттыныкъы туююлдю,
Анныны къакъышы!
Анныныкъы да туююлдю,
Зариятны къакъышы!
Зариятныкъы да туююлдю,
Рамазанны къакъышы!
Рамазанныкъы да туююлдю,
Лейланы къакъышы!
Лейланы да туююлдю
Солтанчыкъны къакъышы!

Дуркъу ойнайкъ.

Дуркъу-дуркъу-дуркъу ёгюз
Ёгюзню ичи семиз,
Бу урлады, бу сойду, бу биширди,
Бу ашады, бу айгъакъ чыкъды.
Муну да туююгюз,
Муну да туююгюз,
Муну да туююгюз!
Джашчыкъны (неда къызчыкъны)
эшике атыб ийигиз.

Не да:

Дуркѣу-дуркѣу-дуркѣу,
Дуркѣу ичинде ёгюз,
Ёгюз ичи семиз.
Бу урлады, бу сойду,
Бу биширди, бу ашады,
Бу артха кьалды,
Тюйюгюз муну, тюйюгюз, туй.

Не да:

Дуркѣу-дуркѣу, дуркѣу
ичинде ала ёгюз,
Бу урлады да келди, бу сойду да
кьазаннга салды.
Бу биширди да, ашсалмагъа чыгъарды,
Бу да ашады да тойду,
Бу да барды да, иесине айтды
да кьойду,
Тюйюгюз, тюйюгюз, муну
эшикге атыб ийигиз!

* * *

Тёнгере, тёнгере,
Хойнухчугъум, тёнгере,
Буз кьатханды, тёнгере,
Къамчи бла ургъанма,
Бек ургъанма, тёнгере,
Хойнухчугъум тёнгере,
Бек ургъанма, тёнгере.

Бугъунчакъ ойнайыкъ.

* * *

Бирем-бирем, экем-экем,
Бауур олтан сабдан кьалай
Ёлю бугъа, сары тай, тору тай,

А-а малтай, ча-а малтай,
Ичи балтай, чыкъ, Тотай!

* * *

Нарт—гурт!
Нарт—гурт!
Бери чыкъ!
Рамазанны бойнуна ур да джыкъ!

Бирем-бирем.

Бирем-бирем,
Экем-экем,
Ауур олтан,
Арба джекген,
Сары тай,
Тору тай,
Абал тай,
Чабал тай,
Чыкъ, Тотай!

* * *

Ой, Аймёлек, Аймёлек,
Джыйылгъанбыз бир бёлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,
Сырт юсюнден тал терек,
Къурманлыкъгъа къой керек.
Къобузчу джокъ, той керек.
Бизни элде уллу той,
Эл башында бёлек къой,
Къашха къойну тут да, сой.

Бирде—бешик.

Бирде — бешик,
Экиде — эшик,
Ючде — ючлеб,
Тёртде — тёртлеб,

Бешде — бөгек,
Алтыда — ашыкъ,
Джетиде — къашыкъ,
Сегизде — сенек,
Тогъузда — токъмакъ,
Онда — оймакъ,
Абил билѣм,
Чыкъсын — тилинг.

* * *

Тахир, Тахир, Тахир балам,
Тар ичинде джурлай баргъан,
Къолда джатхан, къоян атхан,
Текелеге окъ санатхан
Хан къонакъгъа къалыт этген,
Теке сойгъан, гыбыт этген,
Атхан орнуду къачыб кетген.

Ой, тегерек, тегерек.

Ой, тегерек, тегерек,
Джыйылгъанбыз бир белек,
Ойнарыкъбыз бир кесек,
Ма былай мийикликге,
Ма былай кенгликге,
Ма былай алашалыкъгъа,
Ма былай тарлыкъгъа.

Баб-баб баппахан.

Баб-баб, баппахан,
Юй тубюнде сары теке,
Сандыракъгъа бары теке,
Джигейчиги джары теке,

Ашагъаны тары теке,
Ичгени боза теке,
Текелени оза теке,
Къош ичине кире теке,
Таш юсюне мине теке,
Бурма теке, бура теке,
Къая ранда тура теке,
Агъач къабукъ къыра теке,
Джашчыкъланы ура теке,
Чырпы бюксек, къыркъа теке,
Дыгъы этейим, дыгъы этейим,
Сени оюннга тюзетейим,
Сакъалынгдан салдырайым,
Стемейге бардырайым.

Сандыракъ.

Сандыракъны джетеги,
Алтын тонну этеги,
Сандырагъым, джетегим,
Джылтырайды өтегим,
Джылтыраса, джанады,
Джана эсе, кюеди,
Кюе эсе, бишеди,
Суу къуйсагъыз джукъланыр,
Джулдузханнга сукъланыр,
Чапракълай саргъалгъын,
Кели суулай чайкъалгъын,
Кёк джибеклей, созулгъун,
Джаныу суулай бокъланнгын...
Сандыракъны хахайы,
Идрисни Махайы,
Джанкирни Шакайы,
Джангы чыкъгъан сандыракъ,
Джангылтады сол аякъ,
Тюзетеди онг аякъ...

«Боранкелди.»

Оюн

Сабийле кенг джерде джоппу болуб турадыла, бир затха да эс бёлмей, рахат. Ала алай тургъанлайларына, узакъдан, тонун да чюйресине кийиб, боран-гылан эте, «Боранкелди» чабыб келгенин эслеб, сабийле, төгерек джыйылыб, эм гитчечикни кьоруулайдыла.

«Боранкелди», кьартчыгъача, джетиб сермейди сабийни. Алыб кьачалса, барысы да хахай этиб, ызындан сюредила. Джетиб сыйырса, тонну башха сабий кийеди. Оюн сабийле арыгъынчы барады.

Сыйыралмасала уа, ол гитче сабийни «уясына» элтиб салыб, «Боранкелди» джангыдан сабийлеге чабады. Юч сабийни алалса, юч ёзенден джел ургъанча, сабийле, юч тизгин болуб, «у-у-у» деб улуб келедиле.

Сабийлени бири-экиси «кюрт» болуб, «Боранкелдини» юсюн басадыла. Ол алайда джутулады. Сабийчиклени уа «адамла» кьутхарадыла.

Къайсы кючлю, къайсы кючлю.

- Къайсы кючлю, къайсы кючлю?
- Кюн кючлю, кюн кючлю!
- Ай, мен кючлю болсам, мени булут тыймаз эди!
- Булут кючлю, булут кючлю!
- Ай, мен кючлю болсам, мени джангуруму джер джутмаз эди!
- Джер кючлю, джер кючлю!
- Ай, мен кючлю болсам, кырдыгымы кьозулу кьой да ашамаз эди!
- Кьозулу кьой кючлю, кьозулу кьой кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, къозуму къонакъ-
гъа да соймаз эдиле!

— Къонакъ кючлю, къонакъ кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, айылымы чычхан
кемирмез эди!

— Чычхан кючлю, чычхан кючлю!

— Ай, мен кючлю болсам, мени киштик да
ашамаз эди!

— Кишттик кючлю, киштик кючлю!

— Айхай да кючлюме,

Азау тишлиме,

Къакъ къабыргъа — ашауум,

Адамла бла джашауум,

Къуш джастыкъда — джукълауум!

Шайтан бла адам.

Шайтан бла Адам бир кюн ёчешгендиле: ким
кимни сёз бла хорласа да деб. Хорланган а
ёллюк болгъанды. Сора айтышхандыла.

Ш а й т а н: Бир.

А д а м: Тейрини бир аты.

Ш а й т а н: Эки.

А д а м: Адамны ёки кёзю.

Ш а й т а н: Юч.

А д а м: Юч къылсыз къобуз согъулмаз.

— Тёрт.

— Тёрт урмай, ат джортмаз.

— Беш.

— Беш бармакъгъа тюшген ычхынмаз.

— Алты.

— Алты къаш ёгюз бла сабан сюрген ач къал-
маз.

— Джети.

— Джетегейли джетер джерине джетгинчи
танг атмаз.

— Сегиз.

— Сегизге миннген арымаз.

- Тогъуз.
- Тогъуз эрге баргъан тул къатынны къоз гюрбеге салсанг да, джарымаз.
- Он.
- Он деген а олду. Онг джанындан чыгъыб, сол джанына батыб, къара тенгизни къурута эди.
- Тенгизинг да аллай тенгиз болур эди?
- Аллай тенгиз болгъанын—къалгъанын сен бил. Уллу къуш бир джанындан учуб, бир джанына джеталмай, ортасында бата эди.
- Къушунг да аллай къушчукъ болур эди?
- Къушну аллай болгъанын—къалгъанын сен бил, ол къанатларын джайса, бир къанаты ханны къаласына келекке эте эди.
- Ханны къаласы да чибин аучукъ болур ьди?
- Ханны къаласы чибин аучукъ болгъанын—къалгъанын сен бил, эшек аллында окъуса, къарауашы юйде эшитмей эди.
- Ол да гылыучукъ болур эди?
- Эшекни гылыучукъ болгъанын—къалгъанын сен бил, мени атам ол эшекге джюз пуд арпаны да джюклеб, къоянны сюрюб да тутхан эди.
- Къоян да къоян балачыкъ болур эди?
- Къоян балачыкъ болгъанын—къалгъанын сен бил, ол къоянны терисини джартысындан элде эркишилеге бёркле чыкъгъан эди.
- Эркишилеринг да джангы туугъан сабийчикле болур эдиле?
- Джангы туугъан сабийчикле болгъанын—къалгъанын сен бил, аланы ичинде джюз джыллыкъ къарт кишиле бар эдиле.
- Сора анга Шайтан джууаб табмагъанды да «кёбдюм» — дегенди, «Кёбдюнг эсенг, бузул», — дегенди да къойгъанды Адам. Аны бла Шайтан эм арты не айтыргъа билмей, атылгъанды да къалгъанды.

Сабийлени эртде заманда гёбелек тутхан джырлары.

Байрамкёулланы Ф.

Къон-къон, гёбелек,
Атам атха миндирир,
Анам эмчек ичирир,
Джетиб сени тутайым,
Къанатынгы джыртайым.

Кёксюл дарий чепкенинг,
Дженг башында кёбгенинг,
Къобустагъа олтурма,
Аны къуртдан толтурма.

Къуртларынг аны ашайла,
Ичине кириб джашайла,
Аны халек этелле,
Артада учуб кетелле.

Къон-къон, гёбелек
Атам атха миндирир,
Анам эмчек ичирир,
Джетиб сени тутайым.
Къанатынгы джыртайым.

Тергеу.

Къакъ—къакъ эте, къаргъала
Терекге келиб къондула,
Алагъа да тёрт къошулду,
Барысы он болдула.

Бир къаууму учуб кетди,
Учмай къалды тамам джети,
Алгъын келиб ненча къонду?
Учуб кетген ненча болду?

Нызычыкъ.

Нызычыкъны, келтириб,
Арабызгъа салгъанбыз,
Къолчукъладан тутушуб,
Тегерегин алгъанбыз.

Джылтырайла—джаналла
Гоккалары юсюнде,
Къоянчыкъ да букъгъанды
Терекчини тюрбюне.

Тук—тук этиб къагъады, —
Буз аккады бу келген,
Тауну—тюзню къыдырыб,
Бизге зауукъ келтирген.

Буз акканы аллына
Ойнай, кюле барайыкъ,
Артмакъларын бойнундан
Огъур бла алайыкъ.

Келтиргенди саугъала
Сабийлеге чачаргъа,
Джангы джылны эшигин
Къууанч бла ачаргъа.

Иги неди, аман неди?

Тюзлюк тюзде кьалмаз.

Игилик.

Хубийланы О.

Тас болмайды, унутулмаз игилик,
Иги деген атха минген кибикди
Аманлыгъынг унутулмаз кечилиб,
Аман деген джерге кирген кибикди.

Халкъдан.

Къая, къая.

Къая, къая,
Урунганынг зая,
Къая, къая,
Байлыгъынг зая,
Къая, къая,
Сютюнге мая,
Къая, къая,
Къошунгда къонакъ,
Айта билген джомакъ,
Джомагъы — эмеген,
Кёзю бла кёрмеген...
Къонакъны къолан джамчысы,
Къолунда — кийиз къамчиси,
Джамчыны быкъыгъа,
Къамчини джырмыгъа,
Къонакъны джары тончугъу,
Джанында джангыз сомчугъу,
Чабырлары тюклюдю,
Эшекчиги джюклюдю.
Къонакъгъа къомгъаза,

Гоппан бла бир боза,
Боза тюлдю, сырады.
Сыра тюлдю, айранды,
Къонакъ къолгъа алгъанды,
Гоппанны тюбуне къарагъанды.
Къонакъгъа къаймакъ,
Келтирди эсе бир табакъ,
Къонакъны аты Къаншауду,
Табакъ тюлдю, ашлауду.
Къонакъгъа къонакълыкъ этдиле,
Хантны ашлаугъа тѣкдюле,
Ашыкъ-бушукъ
Тѣгереклешдиле,
Джилик-джилик
Юлешдиле.

Эслеуюкле.

Ариу сѣзге терилме,
Ачы сѣзге керилме,
Акъыл сѣзде хорланма,
Джалгъан сѣзде орналма,
Тѣзе билген билинир,
Аман дженгил терилир.

Эринчек Байдыу.

Байрамкъулланы Ф.

Байдыу турду орундан,
Анасы тартыб къолундан,
Бет джууаргъа эрине,
Эрингени кѣрюне.
Анасына къычырад:
— Анам, бери къара! — деб, —
Юйню артда джыярса,
Чачымы бир тара деб.

Ариу айтыб анасы,
Къызы бла сёлешед.
Эки челек суу ал деб,
Аны бла кюрешед.

— Анам, ишим бек кёбдю,
Дерслерими окъуюм,
Андан сора олтуруб
Бир кесекчик солуюм.

Былай эте тургъанлай,
Заман джетди школуна.
Китабларын алды да,
Байдыу чыкъды джолуна.

Сафью, кёрюб Байдыуну,
Аны таба тебреди,
Къулагъыны джанында
Къазан къара эследи.

Сафью сорду Байдыугъа:
— Бет джуумаймы келесе?
Къарачы бир бетинге,
Эринчекден ёлесе.

Джууаб этди Байдымат:
— Кирли игитда болама,
Тюз ингирге дери мен
Джумуш этиб турама.

Сафью кюлдю Байдыугъа:
— Джумуш мен да этеме,
Дерслени да тындырыб,
Хар неге джетеме.

Анама да болуша,
Дерслерими окъуйма,
Заманым да къалыб кёб
Мен ойнайма, солуйма.

Сафиятны бетине
Чыракъ ийди кёзлерин,
Эшитирге да скоймеди
Байдыу аны сёзлерин,

Андан сора Сафият
Алды кьолгъа Байдыуну,
Кеси кибик этгинчи,
Аямады къарыуну.

Андан ары экиси
Нёгерчикле болдула,
Ёмюрлюкге шохлукъну
Бузмагъанлай кьалдыла.

Рахатлыкъ.

Абайханланы Н.

Башыбызда мийик кёк
Къалай ариу тазады!
Кёксюл кёкде кёгюрчюн
«Рахатлыкъ!» — деб джазады.

Аначыгъым.

Абайханланы Н.

Мени суйген аначыгъым!
Къойма кесими джангыз.
Къалай турсун балачыгъынг,
Сен къайтхынчы, анасыз?!

Батыргъа.

Абайханланы Н.

Урушда ёлген батыргъа
Гитче сабийле бардыла,
Гокка хансланы къабыргъа
Сый, махтау бере, салдыла.

Джашчыкъла.

Абайханланы Н.

Тоб ойнайла эки джашчыкъ,
Суу ызында, къумну юсюнде.
Төгюледи сейир джарыкъ
Башларындан джазгъы кюнде.

Суу толкъунла, бирем-башха
Тау ёзенде шууулдашыб,
Секирелле ташдан-ташха,
Эгечлеча, къучакълашыб.

Тюшюб кетди суу толкъуннга,
Чынгай барыб, резин тобчукъ,
Джеталмады чыртда анга,
Узалса да, сабий къолчукъ.

Кёк толкъунла элтедиле
Джел тобчукъну сыртларында.
Къайнай-къайнай кетедиле
Тау ёзенни тарларында.

Мыдах болуб, ышармайын,
Тобну ызындан къарайдыла,
Джюзе билмей, суу джагъада
Эки джашчыкъ джылайдыла...

Сернек бюртюк.

Абайханланы Н.

Гитче тёртгюл таякъчыкъ,
Къара дуппур аякъчыкъ.
Юйчюгюнде джатады,
Сабий къолда — хатады.
Чартлаб чыгъар юйчюкден,
Башчыгъы уа кюкюртден.
— Дуу! — деб отчукъ тууады,
Къызыл тилин созады,
Юйде хапчюк джанады,

Элге кзуугун салады.
Аман иши сернекни —
Бек кыйнайды джюрекни.
Аны ючюн — тиймейик,
Тургун джерин билмейик.

Автобусда.

Абайханланы Н.

Автобуса минеди
Хар бир адам ашыгъа,
Къарт да, джаш да киреди,
Анда орун алыргъа.
Шамилчик да киргенди,
Олтургунды орнуна.
Бир кызычыкъ да киргенди,
Сабийчик бла кыйнунда.
Аны эслеб, Шамилчик,
Туруб орун бергенди:
— Джыламасын сабийчик,
Олтуругъуз, — дегенди.
Олтурады «аммачыкъ»,
Джабыучугун ачады,
Аны ичинде гинджичик,
Керпеслениб джатады.

Таниймысыз бу джашны.

Абайханланы Н.

Балчыкыгъа батад джыгылса, —
Атлагъаны — оюмсуз.
Бир кюнюн да ашырмайд,
Камсыклыкъсыз, оюнсуз.
Къалай кемсиз джылайды, —
Ким ангылайд сёллерин?
Макъам салмай «джырлайды», —
Хаман уаады кёллерин,

Бети, кьолу кир болуб,
Юсю букъудан толуб.
Кийимлери — сагал-сагал,
Селешгени — осал-осал.
Таныймысыз сиз бу джашны?
Къара къашлы кирбашны?
Селешгени бек хыны, —
Тили тешер суу ташны.

Тас болган намыс.

Занкишиев З.

Джай чилле. Бир кьолу бла сыртында къапчыкьны бучхагъындан тутуб, гулоч таягъына таяна, терлегени да чал сакъалын джибите, бир къартчыкъ шош-шош атлай, джолну энишге келеди. Аны ызындан, эки кьолун да хурджунуна сугъуб, джашчыкъ джетеди. Ол: «Къара бу аман къартчыкъгъа! Быллайла нек джашай болурла, бу къапчыкъдагъын да не этеди?» — деб ойлады. Сора:

— Ата, не келтюрюб бараса? — деб сорду.

Къартчыкъ, бёркюн кезлеринден ёрге келтюрюб:

— Бу джолну озуб, намысларын тас этгенле ни намысларын джыя кетиб, къапчыкъ бла юйге келтюрюб барама, — деди.

Джашчыкъ аппаны юсюнден хапарны анасына айтды.

— Сен ол аппагъа салам бергенми эдинг? — деди анасы.

— Огъай.

— Джюгюн келтюрюрге уа болушханмы эдинг?

— Огъай.

— Да сора сени намысынг да ол къартчыкъны къапчыгъына тюшгенди. Сен да намысынгы тас этгенсе.

Намысны артха алыр умутда, джашчыкъ аппагъа келди.

— Салам алейкум, аппа, къалай тураса? — деб джарыкъ саламлашды ол. Аппа джашчыкъны саламын алыб, кеси олтургъан шиндикни бош этиб:

— Олтур, ашхы улан, — деб шиндикни кёр-гюзтдю.

— Огъай, аппа, сен къартса, къартха уа намыс этерге керекди, — деб джашчыкъ унамады. Джумушун да айтды.

— Кёзлеринги джумуб, онг къолунгу джум-дурукъ эт! — деб буюрду аппа. — Энди намысынгы къол аязынга салайым, тюшюрген иш этерсе! — деб джашчыкъны юйуне ашырды.

Джашчыкъ, намысын табханына асыры къуу-аннгандан, аякъ тюбюнде чёб сынмай, чабыб юйге келди.

— Намысымы табыб келеме, — деб къол аязын ачыб, анасына ма десе — бир зат да джокъ.

— Энтда да тас этдим, — деб джашчыкъ мыдах болду. Бармакъ орталарым бла тюшген болур дей, сагъышха къалды.

— Джашым, намыс кёзге кёрюнмейди, аны адам кесини ариу къылыгъы бла табады, — деб ангылатды анасы.

Ол кюнден бери джашчыкъ намысына ьшанмай, кесинден уллуну сыйлай, гитчелеге болуша, адебли, ариу къылыкълы джаш болуб, бизни школда джетишимли окъуб турады.

Джылауукъ.

Кечерукъланы Б.

Къанатларын кенг джайыб

Къычырады гугурук,

Къызбай джашчыкъ а къоркъуб

Чакъырады болушлукъ.

Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Джылауукъ!
Къызбай эсенг, къызбай эсенг,
кыс джаурукъ!
Секиралмай кёлчюкден,
Джашчыкъ тюшдю ичине,
Джылай-джылай къаратды
Сау орамны юсюне.

Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Джылауукъ!
Джылай эсенг, джылай эсенг,
кыс джаурукъ!

Сенгкилчекде уча ол,
Бир заманда джыгъылды.
Чыначыгъын сыдырыб,
Сау сагъатны джылады.

Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Джылауукъ!
Къызбай эсенг, къызбай эсенг,
кыс джаурукъ!

Хаман джылаб турсанг сен,
Къызла айыб этерле, —
Джыла, джыла, джылауукъ!
Деб бетингден кюлюрле.

Зарядка.

Шаманланы М.

Эртденбла эртде туруб,
Джашчыкъ орнун джыяды.
Хар несин джарашдырыб,
Зарядкагъа турады.

«Бир» дегенлей, кьолчукъларын
Узатады аллына.
Андан сора ёрге этеди
«Эки» деген санаугъа.

унамайды. Кийим такъгычда тургъан палтон-чугъун анасына кѳргюзюб:

— Ання, кесекчикге эшикге чыгыб, къар алыб келейим да, мен сууукъ боллукъ тюлме, — дейди.

— Огъай бусагъатда барыргъа боллукъ тюлдю.

Къарны алыб келсенг а, юйде эриб, суу боллукъду.

Школдан Магомет келсин да, чананы тартыб ойнарсыз.

Джамалчыкыгъа тѳрт джыл болгъанды. Къыш келгенли бери бек эригеди. Анасы эшикге иерге унамайды. Алгъаракъда Алий, Мурат, Казимчик бла ойнаб тургъанды. Бир кере уа буз ашаб ауругъанды да, энди эшикге кѳб иймейдиле. Уллу къарнашы Магомет, школдан келсе, кѳб ойнатады: чана бла учадыла, къардан юйле ишлейдиле.

Джашчыкыны атасы Алим да эки кере фермагъа элтген эди. Уллу чанада тоннга чырмалыб, узакъ барадыла. Артдан узун фермагъа джетедиле. Ичи джылы. Ийнекле джутланыб силос ашайдыла. Алим, къолуна сенекни алыб, малланы алларында ашны тюзетиб айланады. Ол огъай, Джамалчыкыгъа да уллу мюйюзлери болгъан ийнеклени аллына аш салыргъа эркинлик берген эди. Артдан атасы, Джамалчыкы да бузоу орунга бардыла. Бирча ариучукъла, хамхотлары къарачыкыла, кѳм-кѳк биченни ашайдыла ала. Джамалчыкы бузоулагъа да кюлтечикле салады. Къонгур бузоучукыну башын да сылайды.

Андан бери таймаздан фермагъа барлыгы келгенлей турады. Алай а атасы, кюн джылы болса барырбыз, — деб, элтирге унамайды. Кеси да, джашчыкы джукълагъандан сора, кече келеди, эртденбла эртде кетеди.

Бюгюн а Джамалчыкъны сакълагъаны къарнашы Магометди. Анасы айтды да, Магомет школдан келсе, чана бла учарыкъсыз деб. Магомет а не эсе да келмейди.

Терезеден къарай эригиб, джылы юде джукъчугъу келиб, Джамалчыкъ орундукъчугъуна минди. Бир талай заман кетгенден сора уяныб къараса, лампа джаныб тура. Магомет да, столгъа къабланыб, китаб окъуй.

— Магомет, кел чана бла учайыкъ, ання сен келсенг, ойнарсыз деген эди.

— Да, бюгюн кеч болгъанды, эшикте къарангыды, сууукъду. Андан эсе, кел, ушхууур ашайыкъ да, сен джангыдан джукъларса. Эртденбла сени ёлкагъа элтирикме, анда Буз акканы кёрюрсе. Конфетле да берликди, сени къойнуна да алыкъды.

— Ол акка буз эсе, мени сууукъ этсе уа?

— Огъай, аны джылы тону барды.

Джамалчыкъ орундукъчугъунда джукъламай кёб турду. Таурухда айтылгъанча, Буз акка бла тюбеширине къууаныб, татлы джукъугъа кесин къалай хорлатханын да билмей къалды.

Школгъа кёб адам келгенди. Уллу залны ичинде омакъ нызы сюеледи. Оюнчакълары джим-джим джылтырайдыла. Сабийле, бир-бирини къолларындан тутуб, нызыны тегерегине айланадыла. Джамалчыкъ хоншу къызлары Зухраны къатына сюелди, хар неге да сейирсиниб къарайды. Зухра бла Магомет онунчу классда бирге окъуйдула. Магомет, Джамалчыкъны Зухрагъа къоуб, мен бусагъат конфетле алыб келейим деб, эшикге чыгъыб кетген эди. Сакълайды Джамалчыкъ Магометни, ол келмейди. Бир заманда сабийле:

— Буз акка келди. Буз акка келди! Джол беригиз! — деб къычырдыла.

Кертиси да, эшикден Буз акка кирди. Узун акъ сакъалы, акъ мыйыкълары, юсюнде кызыл тышлы тону. Къолунда таягъы. Бойнуна да акъ къапчыгъы тагъылыб. Къапчыгъына узалады да конфетле береди сабийлеге.

Джамалчыкъ Буз аккагъа бек сейирсиниб къарайды. Къоркъгъан а этмейди. Ол огъай, узун сакъалына тиериги келеди. Магометни уа унутханды. Сабийлени саугъалаб, къюдюрюб ойнайды Акка. Кеси тепсеген да этеди. Мазаллы таягъы бла полну джонгюрдетеди.

Акка бир джерде турмайды, тегерек айланады. Ма ол Зухра бла Джамалчыкъгъа да джууукълашады. Къапчыгъына узалыб, джашчыкъгъа гугурук суратлы конфетле да берди.

— Аша, Джамал, эртденбла да, бери ашыгъыб, джукъ къабмай чыкъгъанса.

— Акка, сен мени эртденбла джукъ ашамагъанымы къайдан билдинг? Магомет айтхан болурму?

— Огъай, Магомет айтмагъанды. Кесим кѳргенме. Магомет а сени Буз Акка къойнуна аллыкъды деген эди да. Кел!

Джашчыкъ бу джол къоркъду. Акканы къойнуна минерге унамады. Кимни эсе да излегенча, тегерегине къараб, сескекли болду. Зухраны да къоюб, джыларыгъы келиб, эшик таба тебреди. Буз Акка уа ызындан эрлай джетиб, узалыб къойнуна алды.

— Джамал, джылама, Магометни излей эсенг, аны табарыкъ тюлсе, менме Магомет, менме.

— Огъай, Магомет ариуду, аны сакъалы, мыйыкълары джокъду.

Къарнашчыгъыны тамам джангылгъанын таныб, Магомет сакъалы бла мыйыкъларын алды. Ёлкагъа джыйылгъанланы бары да харх этиб къюдюле.

Сыркуула.

Чотчаланы М.

I.

Киштик бла балалары чардакда юй болуб джашагъандыла. Ал кёзюуде балачыкыла, кёзлерин ачалмай, сууукдан къалтырай, назик таууш бла джызылдай тургъандыла. Сокъурла болгъанлыкыгъа, ана джылыуну сезиб, киштикге кыысыла билгендиле, эмчеклерин да табыб, эмерге къадалыб, аналарын бездиргендиле.

Тамам джанындан этселе, киштик туруб кетиучен эди. Ала да, джызылдай-джызылдай, бир джерге басыныб, башларын бир-бири тюбюне сугъаргъа кюреше эдиле.

Беллеринден ауузу бла къабыб, ненча кере ташыгъанды киштик балаларын чардакны ышык джерлерине! Ма энди уа ала, кёзчюклерин джандырыб, тегерекни сымарлайдыла. Тюкю кълчукъларындан тырнакъларын къаратыб, къангаланы, багъаналаны тырнаб, «темир ыргъакчыкъларын» чыныкдырадыла, билейдиле. Эшта, ала чычхан тутаргъа, тереклеге ёрлерге хазырлана болурла.

II.

Бир кюн, сабий джыйынны камсык ойнагъанына къараб тургъанды да, киштик айтханды:

— Энди хайт деб уллучукыла болдугъуз. Бир айдан мени да сизни ючюн алгъан отпускам бошаллыкды. Андан сора ишге барлыкыма. Сиз, джигитчиклеча, кесигиз юйде турлукысуз.

— А-а-а, биз къоркымай къалай турлукыбуз? Биз не ашарыкыбыз? Чычханла бизге чабарыкдыла! — деб бир аууздан кычырыкы этгендиле киштик балала.

— Не чычхан хапар айтасыз! Кычырыр-

гъа, чабаргъа къалдыгъыз да, ый, сабыр болугъуз деб кюреше тургъанлайыма, чычханланы барын да юй тюбуне къачырдыгъыз. Ала сизге чабарыкъ тюл эдиле... Сизни акъылыгъыз болса, аланы тута да ашай турлукъ эдигиз. Энди уа кёрейим, не ашарыкъ эсегиз да!

— А биз сют ичерикбиз, бизге сют алыб кел!— дегендиле балала.

— Тынч турлукъмусуз? — деб соргъанды аналары.

— Турлукъбуз! Турлукъбуз! — деб къычыргъандыла балала.

— Алай эсе, мен сют алыб келейим, — дегенди да, киштик сумкасына бош шышаланы салгъанды, кёк бочхачыгъын да хурджунуна сугъуб, тюкеннге кетгенди.

III.

Балачыкъла уа аны кетерин сакълаб тура кёре эдим, «сют ичерикбиз» деб да сылтаугъа айтхандыла, эркин къалыб, бир ойнар ючюн.

Чардакъны эшиги «тыркъ» деб этилгенлей, хайда тебрегендиле секириб-тёнгереп, джагъалашыб—джыртышыб—дуния зауугъун кёргендиле. Сагъыш этигиз, тохта дерик, тын дерик болмаса...

Болгъанны хапа—сапа этгендиле, джастыкъны джыртыб, къушун учургъандыла, къюбюрню-къюбюрчекни чачхандыла, аналары къыстырыб тургъан быстырланы бирлерине бирери чулгъаныб, бугъунчакъ ойнагъандыла. Чардакъны киштик джасаб тургъан ышыкъ мюйюшю букъудан—чарсдан тългъанды.

IV.

Балаланы юйде «концерт» берликлеринден киштикни не хапары болсун! Ол, джазыкъ, аланы къарынлары къайгъылы болуб, юслери къай-

гъылы болуб, бир тюкенден бир тюкенге джор-туб айланганды. Ол кюннге къараб тургъанча, сют табылмагъанды. Амалсыздан бир банка сют-башы алгъанды, шорпачыкъ этерме деб, бир кесек этчик чекдиргенди. Эт ашасала, суу дерикдиле деб, эки шыша лимнад да алгъанды. Ала-ны барын да хызеннге джыйыб, бели бюгюле, аякълары бир-бирине чалыша, солууу тыйыла, юйге къайтыб келгенди.

V.

Келсе, аллайгъа келсин: отоун таныялмагъанды. Болгъан—букъу, чарс, тул—тубан! Арабий, отму салдыла эке, сернеклени да джашыр-гъан шой эдим да деб, мюйюшге чабханды.

— Мияу, къайдасыз! — деб къычыргъанды.

— Мияу, мияу! Биз мындабыз! — дегендиле балала, бирери бирер быстырны тюбюнден башын къаратыб. — Сют келтирдингми?

— Мен не айтыб кетген эдим? Ма сизге сют! — дегенди киштик, бош шышаны кёргюзюб. — Сиз мени нерваларымдан бошаргъа джаратылгъансыз. Джыйыгъыз бусагъатдан хапчюкню!

Балала ха-ха-ха деб кюлгендиле.

— Кюлмегиз! — дегенди аналары. — Мен ненча айтханма, букъулатмагъыз деб! Букъуда микробла бардыла...

Керти да, мама, микробну джутсанг, къарнынг аурурукъмуду? — деб соргъанды эм акъылы балачыкъ.

— Хо, аурурукъду, грипп да тиерикди.

— Эшитдигизми? — грипп да! — дегенди биягъы балачыкъ.

— Букъу! Букъу! — деб кюлгендиле бир-бир балала, ол сёзню къуджургъа санаб.

Аналары, башындан тутуб, босагъада олтургъанды. Аны алай табсыз халын кёргенлей, балала симсирегендиле, мыдах бет алгъандыла.

— Мен анамы айтханын этерикме, — дегенди да акъыллы балачыкъ юй джыйыб тебregenди. Бир кесекден къалгъанла да къошулгъандыла анга. Кими быстырланы джыйгъанды, кими букъуну сыйпагъанды, кими мылы буштукъ бла телевизорну, приемникни, шкафны сюртгенди. Алай этгенлерин кѳргенинде, киштики башы чанчханы тохтагъанды, кѳлю басылгъанды, таб къууанган да этгенди. Балалагъа ариу айтыб, джумушакъ ышарыб, ашарыкъ бишире башлагъанды.

Кыдык бла Дадык

Чотчаланы М.

I.

Гитче Кыдык бла андан аз абадан Дадык бир кюн аналарына былай айтдыла:

— Анам, сен арыгъанса, сен солу, биз а, базаргъа барыб, кѳб ням-ням алыб келейик.

— Сиз гитчечиклесиз, къалай бараллыкъ-сыз? — деди аналары.

— Огъай, биз улдула болгъанбыз, бизге ма быллай бир джыл толгъанды! — деб, Кыдык беш бармакъчыгъын, Дадык да джети бармакъчыгъын кѳргюздюле.

— О, о, алай эсе уа, — деди аналары.

Кыдык бла Дадык сомланы къызыл бочхачыкъгъа салдыла, сумка да, сетка да алдыла. Сора, бек таукел болуб, эшикге тебрeдиле.

Уллу юйню тубюнде кеслерини биринчи номерли сарайдан гитче сагъатларында джюрюучю колясканы чыгъардыла. Кыдык миниб, Дадык тартыб, базаргъа кетдиле.

II.

Айхай, алай тынч болса уа орамда джюрюген! Шахарда машинала кѳбдюле, ала хаман гюрюлдеб, шуу-шуу деб озадыла. Ыр-р-р, ур-р-р-р

деб, къайдан эсе да уллу тракторла да чыгъадыла. Алай болса да Дадык джолда джорюуню джорукъларын иги биледи. Джол айырылгъан джерге джетгенлей, джан-джанына эслеб къараб, джукъ келмеген кёзюучюкде колясканы дженгил ётдюреди.

Батырчыкъла билмейдиле аналары ызларын-дан джашыртын къараб келгенин. Ала, кесибиз башыбызгъа кълалгъанбыз деб, къууаныб, таб уллу кёллю болуб барадыла.

Аджашмайын, джангылмайын, орамладан ётюб, экиси да базаргъа джетдиле.

III.

Базарда уа кёб эди адам. Кими сата, кими ала, кими тегерегине къарай айлана эдиле. Уллу агъач джыккыргъа ушагъан юде мотоцикле залим гюрюлдей эдиле. Рин-рин-нин-нин, рин-нин, нин дей келиб, ры-ы-ы, чих-чих деб, юнню къланга кълабыргъларын кълалтырата эдиле.

Юнню башы бла ишленген тегерек балкондан адамла энишге, юнню ичине, сейирсиниб къларай эдиле.

Дадык айтды Кыдыкга:

— Кел, биз да алайгъа барайыкъ, бу цирк болур, биз да бир къларайыкъ.

Джууукъ бардыла. Юнню кълабыргъласындан эшиги ачылды да, эки адам бир мазаллы керти айюню тышына чыгълардыла. Айюню юсюнде кълан кёнчеги бла дженгсиз кёлеги бар эдиле.

Аны кийимлерин тешиб, ауузлугъун алыб, агъландан ишленген уясына бошладыла. Мур-мур эте, ары кириб джарашды да, башын тышына къларатыб, адамлагъа кёз къласа, джатыб кълалды айю.

Сора бир джашчыкъ сетканы юсю бла анга уллу кълызыл алма атды. Мишка алманы кълууа-

ныб алды кьолуна, бир джартысын кьабыб чайнады. Экинчи джартыны кьолуну сыртына салыб турду. Бирин джухандан сора, экинчи джартыны да ауузуна кьабды, джаратыб, ням-ням деб чайнады.

IV.

Керти айюге кьараб бошагъандан сора, Кыдык бла Дадык базарда аллыкъларын изледиле. Кёб зат алдыла ала. Галёк алдыла — гардош. Сютбашы алдыла. Джитча, патисонла, помидорла, лимонад—виноград, аммала—алмала алдыла. Харбыз да алдыла. Ой-ой, дагъыда кёб зат алдыла. Барын да сумкагъа, сеткагъа джыйыб, коляскагъа джюкледиле.

Сатыучу кьатынла алагъа ачха тергерге болушдула, этгенчиклерине кьараб, тамам суююноб, турдула. Бир-бирлери уа махтагъан да этдиле.

Аналары, аладан да бек суююноб, кенгден кьараб турду, кьатынлагъа да кёз кьысды. Сабийле аны эслемедиле.

V.

Сора, ы-ы, Дадык тартды, Кыдык теберди колясканы—джырылдаб юйге келиб кьалдыла. Джюкню арбазда тюшюрдюле, колясканы сарайгъа джыйыб, кирит да салдыла.

Ол кёзюуде аналары бир джанларындан чыгъыб кьалды да, экисине да «Ой, джигитчикле!» — деди.

— Мама, биз айюден да кьоркъмадыкъ! — деб махтанды Кыдык.

— Биз бир алмагъа да тиймегенбиз! — деди Дадык.

— Ай, акъыллыла! Киши ма алай этеди. Мен бусагъат джууб берейим, микробларын думп этейим! — деди аналары.

Бары да аш юйге кирдиле. Аналары исси суу бла алмаланы, джюзюмлени таза джууду. Помидорладан, агурчаладан салат этди. Харбызны да уллу бычакъ бла «бых» деб кесди. Кыдык бла Дадык (къызчыкъ бла джашчыкъ) кеслери келтирген кёгетледен суюб ашадыла, тамам тойдула, «артдаларына да» къойдула.

Энди алагъа, хомухчукъла деб, ким айталыкъды!

«А»-дан башлаб алгъышым.

Гочияланы С.

Арымасын атынг,
Абынмасын джашынг.
Аман айтылмасын,
Аджал къатылмасын.

Б

Баба къуран окъусун,
Биба урчукъ толтурсун,
Билял отунла джарсын,
Балбу къонакъла алсын.

Г

Гардош хычын тепсиде,
Гоппан бла джау салыгъыз,
Габырайланы тешиб,
Гаммешлени сауугъуз.

Д

Далхат къошха кетеди,
Дауум азыкъ этеди,
Дугъумчукъ да Асланчыкъны
Дыгъы—дыгъы этеди.

Дж

Джау джуммакъны джутайыкъ,
Джууурт ичиб джатайыкъ,
Джети сагъатда къобуб,
Джерге урлукъ атайыкъ.

З

Зауукъ эте джашайыкъ,
Зарны джардан атайыкъ,
Зем-зем сууладан ичиб,
Загъыданны чалайыкъ.

И

Игиликле кёрейик
Иркле, ёгюзле, кесейик,
Итинг ачдан улумасын
Ишден джашынг сууумасын

К, Къ

Къарачайда джашайыкъ
Къала болсун юйюбюз,
Как бла къакъ эт ашайыкъ
Къадар болсун кюнюбюз.

Л

Лакор эте, лай эте,
Лаба сууда джюзейик,
Лохпай джашчыкъла тууб,
Лячин тутуб кёрейик.

М

Макъырсынла къозула,
Мамырлы ёзенледе,
Макъамла да согъула,
Маралла тепсей кенгде.

Н

Нартла ёсген джерледе,
Нюрлю тангла атсынла,
Насыб тойла юйледе,
Накъыш тиге апсынла.

О

Ожай минсин атына,
Олий джексин арбаны,
Огъур чыкъсын аллына,
Оннга болсун баргъаны.

П

Пердауусха барайыкъ,
Пайруз ташла алайыкъ,
Примпуж болсун юсюбюз,
Пилге миниб тюшюбюз.

Р

Разы болсун миллетинг,
Рахат тегюб келбетин,
Раджаб айны Айыча,
Рачикау нартны тайыча.

С

Сабий къызчыкъ кюлгенча,
Сабах тюшден уяна,
Сейир кекден тюшгенча
Сыйлы Кюнден уяла.

Т

Таулада атханча танг,
Тар ёзенни кенг этген.
Таурух болгъан нарт атанг,
Ташлада джазма кесген.

У

Урлугъуча тирлиги:
Усталыгъы, учханы,
Улан орну — бешиги,
Ууаныгъы, тарпаны.

Х

Хазнанг дуньягъа джетсин,
Хайырынг къурумасын,
Хариблик кери кетсин,
Харам иннет урмасын.

Ч

Чауул ташынг тебмесин,
Чыгъанагъынг ёсмесин,
Чартламасын къойларынг,
Чачылмасын тойларынг.

Ш

Шайтан сени джыкъмасын,
Шамши тёрге чыкъмасын,
Шапагъат тёре болсун,
Шатлыкъ элинге къонсун.

Ы

Ыстым тойла кёб болсун,
Ырыс бизге джетмесин,
Ындыр мелхумдан толсун,
Ырхы джолну кесмесин.

Э

Эбзеден къонакъ келиб,
Эзеу аннга чабмасын,
Элингде сабий ёлюб,
Эртден къуугъун басмасын.

Ю

Юйюнг толуб туудукъдан,
Ючаякъла къурсунла,
Юзюлмейин зауукъдан,
Юйдегиле туусунла.

Этда бизде кьонакьда—
таурухла, джомакъла.

* * *

Маммеланы И.

Джомакъ, джомакъ — джолунга,
Агъач кюрек — кьолунга,
Джау сюртюлсюн тонунга,
Сом кьошулсун сомунга,
Алтын мынчакъ — бойнунга,
Тузлу гюттю — кьойнунга,
Гоппан боза кьонакьгъа,
Тынгылагъыз джомакьгъа!

Кютсенг — кьууанч болады,
Кийсенг — кьумач болады,
Къараб бакъсанг — май этед,
Терк огъуна бай этед.

(Маммеланы И.)

Къанатлары кьаралыб,
Ешюнчюгю агъарыб,
Этге джанын атады,
Кёзчюклери аралыб.

(Маммеланы И.)

Бири айтады,
Экеулен кьарайды.
Экеулен да тынгылайды.
Кеслери ёседиле, биленмей кеседиле.

*(Агуз, Кёзле,
Къаракъла, таш)*

Барды джюз кёлеги
Аны юсюнде.
Кеси уа ёседи
Джерни тюбюнде.

Турса да джюрекни
Къууанч ыйнакълаб.
Аны тебиндирсенг, —
Башлайса «джылаб»,
Къарыуу кетеди,
Тюшсе табагъа.
Бек татлы этеди
Къошсанг шорпагъа.

(нахоо)

Болмаса да чачы аны,
Барды мазаллы тарагъы.
Болмаса да чырт тишлери,
Барды сюек эринлери.
Болмаса да къулакълары,
Барды алтын сыргълары.

(һһһһһһһһһһһһ)

Дуниягъа биринчи, —
Къар да эригинчи, —
Мылы джерни тешиб,
Чачын омакъ эшиб,
Чагъыучу гокканы
Сагъыш эт да таны.

(оооооооооооо)

Тюз сёз ючюн этмейим ант,
Анда бишер хар тюрлю хант...
Сууукъда ол джылыу берир,
Анга тюшсе къурч да эрир,
Суу да къайнар, джортар, чабар,
Булутлада орнун табар.

(оо)

Шохуду адамны
Сакълайды арбазны.
Уллуду сезими,
Чыдамы, тѣзюмю.
Ызларгъа гудуну,
Адам да джетмейд муну.
(1И)

Джай да, къыш да юсюне
Бирча джашил киеди,
Джангы джылда хар юйге
Къонакъ болуб киреди.
(19819H)

Хайуанды. Мюйюзсюздю,
Халиси суюмсюздю,
Джорта-чаба биледи.
Бузда уа, — тиреледи.
Сагъат сайын окъуйду
Сабий минсе, чочуйду.
Къыйыны халалды,
Эти уа — харамды.
(хәтс)

Джангур джауса —
Джибитдирмез.
Кюн къыздырса, —
Кюнню иймез.
(ногноу)

Джюрюсе — джан сала,
Тохтаса — джан ала.
(нрѣу)

Джаумаса — эшикге чыкъмаз,
Джауса — юйге кирмез.
(197жрж[1])

Ичи от кибиќ,
Тышы тоб кибиќ.
(ε19d0vX)

Ит тюлдю — юрмейди,
Адамны уа —
Юйге иймейди.
(11ndny)

Келмей да болмаз,
Кетмей да кълмаз.
(ε11noεy)

Къат—къат тонлу, къларыш бойлу.
(01εh00εy)

Кёк кълагъытда туй бюртюкле.
(01εh00εy)

Кюндюз джанады, кече батады.
(noy)

Мени эки затым барды да, ала джетмеген
джер джокъду.
(01εεεy)

Мени ашамайла, менсиз джукъ ашамайла.
(εhJ)

Алаша кишичик балчыкългъа батыб турады.
(01ndhJ)

Ары джаны акъ кълая,
Бери джаны акъ кълая,
Ортасы сары мая.
(19111J)

Амма аллында гыкка ойнайды.
(ε11h1dJ)

Аналары ёле тура,
Балалары кьоба тура.
(*utordru*)

Ат чабды да, ызы кьалды.
(*Barasa*)

Амма джырна чачады,
Джырна тюзге кьачады.
(*nyz dazgan*)

Бир кьалада минг тешик.
(*mek*)

Бир ананы минг баласы.
(*ay ba dazgan*)

Бир кьара кишичик сыртдан аууб барады.
(*Karamkay*)

Гап-гап, муш-муш, эки джаннган джулдуз,
Эки кьара кьундуз.
(*utay, mez, nyz, nyz*)

Мурадин Елмезов
(Малкьардан)

Кьаб—кьара булут атчыкь
Кьой джолда чаба кетди.
Акь туягьында алтын
Налчыгьын ол тас этди.
Аны Кече табды
Джулдуз чойге такьды.
(*ay yzgan*)

Тишим джюз.
Ишим тюз.
Арбазгьа чыкьдым да
Кюз, —

Тарт—соз этдиле мени,
Сыйыралмай бир бирден,
Ачыуланыб, эменни
Тёнгек-тёнгек этдим мен.

(Mычхыт)

Ёгюз тюйюлме, —
Мюйюзлерим а бар.
Ат да тюйюлме, —
Джерим а бар.

Арба тюйюлме, —
Къонгурауум а бар.
Къамчи тийирмей,
Ёзенгимден басар.
Манга миннген,
Ойнаргъа суйген.

(интэж элгү)

Сёзлюк алыб, изледим,
Кёзлюк салыб, изледим,
Сёз табалмадым «Е» — ге.
Миндим да къарт текеге,

Атландым узакъ джолгъа.
Джетгенлей Термез къолгъа,

Бёрю бизни къууду да,
Къарт текени бууду да,

Мен юйге джаяу кетдим,
«Е» элерге дау этдим.

(..?)

Ананг тылы басды да,
Отха къазан асды да, —
Мен чёплеу джауда бишдим,
Сени аузунга тюшдюм.

Бар эдим да, —
Джокъ болдум.
Ач эдинг да, —
Токъ болдунг!
(жъжюг)

Уудукъ, уудукъ.
Сууурдукъ.
Ой, къазанда
Къууурдукъ.
Къууут этдик,
Тартдырыб.
Ашадыкъ,
Бал татдырыб.

(хондѳ)

Къазан къара—къашында,
Олтуруб юй башында,
Джауунда, къарда да
Ол тютюн тартады.
(ѳжжѳ)

Ой, алайда омакъ къюбюрчек,
Ой, алайда джомакъ къюбюрчек —
Толуду сыйлы алтындан:
Джырдан, хапардан, акъылдан.
(ѳѳѳѳ)

Тоб, тоб, тоб этди,
Суудан секириб ётдю.

Салимден да къутулду,
Алимден да къутулду.

Туталмадым мен да.
Табсанг къойма сен да!

(ѳѳѳ)

Бир биринден иги —
Ала — онеки джигит.

Аласыз джер кегермез,
Кюз бизге джемиш бермез.
(vɣɾʏ)

«Бир», «эки» — деб, ит юреди,
Айю мешина сюреди.

Ат ойнайды тоб бла,
Къарт къаплан а — от бла.

Бир аягына туруб,
Сюеледи пил.
Айтмайма джукъну буруб,
Ечешеме, — бил!

(xɔnʏ)

Къоянланы эринлери джырыкъ нек болгъандыла?

Таурух

— Дунияны башында бизни къоркъутмагъан,
биз къоркъмагъан бир зат джокъду. Быллай бир
инджилиб, къоркъуб джашагъандан эсе, джа-
шамай къалгъан кёб игиди. Андан эсе, келигиз,
барыбыз да бир джерге джыйылайыкъ да, ба-
шыбызны бир уллу кёлге атайыкъ да къыры-
лайыкъ, — деб оноулашхандыла къоянла.

Айтханларыча, кёл джагъагъа джыйылгъан-
дыла, бир сафха тизилгендиле.

Алгы бурун тамада къояннга чынгаргъа
тюшгенди чёб. Чынгаргъа тебрегенлей, къамиш-
лени ичинден бир макъа «бакъ» деб кёлге чы-
нгагъанды.

Къоян, илгениб: «Тохтагъыз, аланла, бизден
къоркъгъан да барды!» — дегенди.

— Къайда, къайда? — деб, къоянла уллу кёлню джагъасына басынсала, къамишлени ичинден макъала, «бакъ-бакъ» дей да суугъа ташая башлагъандыла. Къоянла барысы да аны кеслери кёзлери бла кёргендиле. Ол кюнден сора къоянла:

— Бизни орнубузгъа макъала башларын суугъа атдыла. Биз бош джангылгъанбыз, дунияда бизден къоркъгъанла да бар кёреме. Башны суугъа атханны сагъынмайыкъ! — дегендиле.

Ол кюн къоянла асыры бек къууангандан, асыры бек кюлгенден, эринлери джарылыб-джарылыб, джырыкъла болгъандыла, дейдиле.

Буу бла кирпичи.

Бир джолда кирпичи, буугъа тюбел:

— Джол болсун! — дегенди. Алай болгъанлыкъгъа буу анга башын кёлтюрюб да къарамагъанды.

— Сен кесинги бош залим этесе. Билирге сюе эсенг, мен сенден эсе бек чабама. Кел эришейик, ким кимни озса да, кёрюрге! — деб, кирпичи буу бла ёчешгенди.

Буу, кюлген да этиб:

— Болсун, — дегенди. Кирпи буугъа:

— Алай а мен бюгюн чабаллыкъ тюлме, тамбла чабарбыз, — дегенди.

Буу кирпичини айтханына огъай демегенди. Ала тамбласында эки дуппурну арасы тюзде чабышыргъа бегитгендиле.

Кирпи, кесини джууугъу кирпичиге барыб:

— Буу дуппурну къатына чабыб джетсе, сен анга: «Мен былайгъа эртде келгенме» дерсе, — дегенди.

— Болсун, — деб, аны джууугъу разы болгъанды.

Эртденбла эртде буу бла кирпи дуппурну къатында бир-бирлерине тюбегендиле.

— Хазыр болгъанмыса? — деб буу кирпиге соргъанды.

— Хазырма, — деб кирпи джууаб этгенди.

Буу тюзню чабыб кетгенди, кирпи уа, кёкени ичине кириб, бугъунуб къалгъанды. Буу аргъы дуппургъа чабыб джетгенинде, кирпи анда тура эди.

— Мен а былайгъа эртде келгенме, — дегенди. Буу, кирпини былайда тургъанына сейирсиниб:

— Кел, энтда чабышайыкъ! — дегенди.

Экинчи да буу ызына чабыб, дуппургъа джетгенинде, кирпи:

— Мен былайгъа эртде джетгенме, сен не акъырын чабаса! — деб кирпи бууну хыликке этгенди.

Биягъыла ючюнчю кере чабышхандыла. Буу дуппургъа джетгенинде, биягъы кирпи аны алайда сакълаб тура эди.

— Сен мени хорладынг, — деб, буу, башын энишге тутуб, чегетге кириб кетгенди.

Солманчыкъ.

Солманчыкъ бир кюн бара баргъанды да бир алапат терек бачханы кёргенди. «Бир—эки ашай барайым», — деб кёлюне келгенди да, киргенди. Бир уллу терекге ёрлеб, алма ашай тургъанлайына, бир джанындан эки башлы эмеген чыкъгъанды да къалгъанды.

— Эй, мени тереклериме миниб айланган къайсы ёсмезликсе? — дегенди да ачуланганды эмеген.

— Мен Солманчыкъма.

— Бу мени терек бачхамды! Нек келгенсе? — дегенди эмеген.

— Терекле сеники эселе да, кёгетлери джерден жаратыладыла. Мен терекни ашамайма, кёгет ашайма, — дегенди Солманчыкъ.

— Не ашай эсенг да, тюш бери, Солманчыкъ! — дегенди эмеген. Солманчыкъ тюшерге унамагъанды.

Сора эмеген айтханды:

— Алай эсе, ол бутакъдан бу батакъгъа секир да, меннге да алмала атчы, — дегенди.

Солманчыкъ бир бутакъдан бир бутакъгъа секиреме дегенди да топ дегенди да эмегенни аллына тюшгенди да къалгъанды.

Эмеген сермеб Солманчыкъны буугъанды да:

— Хы, энди уа сен менден аз да къутулмазса, — дегенди да юйге алгъанды да киргенди.

Солманчыкъны мазаллы къазаннга атханды, суу къуйгъанды, тюбюнден отну джакъгъанды, къазанны башын джабханды да:

— Къайна, къазан, биш, Солман! — дегенди да джумушуна кетгенди.

Суу исси болгъанды да джызылдай башлагъанды. Аны эшитгендиле да, эмегенни къызлары:

— Солманчыкъ, къалай ариу джырлайса! — дегендиле.

Солманчыкъ да къазандан къычыргъанды:

— Къазанны башын ачыб, мени къазанны эрнине олтуртсагъыз, андан эсе да ариу джырлар эдим!..

Эмегенни къызлары олсагъатдан къазанны мазаллы башын алгъандыла, Солманчыкъны суудан чыгъаргъандыла да къазанны эрнине олтуртхандыла.

Сора Солманчыкъ эрлай секириб тюшгенди, эки эмеген къызны да къазаннга атханды да башын джабханды. Кеси уа чардакъгъа ёрлегенди да, бачхычны тартханды да, ары алгъанды да къойгъанды.

Бир заманда эмеген къайтыб келгенди да :

— Къайда, кызыла, адам улу бише болур, чыгъарчыгъыз, аууз кирибизни кетерейик. Биз аллай татлы къабын кърмегенли кѣб бола эди, — дегенди.

Къызлары джууаб бермегендиле.

Эмеген хайда кычыргъанды, чабханды, излегенди, кызыларын табалмагъанды.

— Неге хахайлаб, чабыб айланаса? Къазанда излесенг а! — дегенди да Солманчыкъ чардакъдан кычыргъанды.

Эмеген, къазан башны алыб къараса, сууну башына кызыларыны чачлары кълкыб тура, санлары да титим-титим болуб.

Аны алай кѣргенлей, эмеген хайда алыннганды, къутургъанды, кычырыкъ—сыйыт этгенди, юйню дюнгордетгенди, тѣгерекни титиретгенди. Алай а не этерик эди, Солманчыкъ аны къулакъгъа да алмагъанды.

Эмеген анга, тюш бери чардакъдан, болур болду, мен энди санга тиймезме, мен санга этгени сен да манга этдинг, тенг болдукъ, — дегенди да терилтирге кюрешгенди, алай а Солманчыкъны бирден эки эталмагъанды, — тюшерге унамагъанды.

— Да сора, ары кълалай ѳрлегенсе, аны айт, — дегенди да тилегенди эмеген.

— Аны уа не джашырыуу барды! Айтайым. Юйде болгъан сауутну — сабаны, кълшыкъны—табакъны бир-бири юслерине кълаладым да, ала бла ѳрледим да келдим, — дегенди Солманчыкъ.

Эмеген эрлай сауут-саба, кълшыкъ-табакъ табханын бир-бири юслерине кълалагъанды да, ѳрлегенди да тебрегенди. Чардакъгъа былай джете тебрегенлейине, ала оюлгъандыла да, баргъанды эмеген кесин джерге ургъанды. Алай джугъуна да джукъ болмагъанды, кълбханды да келгенди.

— Ай, адам улу аман Солман, алдадынг бу

джол а. Къалай миннгенсе, айт тюсюн, мени энди саннга хыянатым тиймез, чардакъдан къакъ этлеримден атарыкъма, — дегенди да къадалгъанды.

— Мен атайым, — дегенди Солманчыкъ.

— Огъай, сен сайлай биллик тюлсе.

— Болмай эсенг, айтайым, — дегенди Солманчыкъ. — Уча тишни отха тутуб, къып—къызыл къызаргъынчы къыздырдым да, джитисин ёрге айландырыб сюеб, табаным бла басханма. Ол табаныма киргенлей, чартлаб бери тюшюб къалгъанма.

— Аны уа мен да этейим, — дегенди да, эмеген мазаллы къурукъ тенгли уча тишни отха тутханды, къып—къызыл къыздыргъанды да, не къарыуун да салыб, джитисинден табаны бла басханды. Тиш табаны бла аягъына киргенлей, чырылдаб кюйгенди да, къычырыгъы ёзенни сенгкилдете келиб, эмеген аугъанды да, ёлгенди да къалгъанды.

Солманчыкъ а чардакъдан тюшгенди да джолуна кетгенди.

Акъ къозучукъ.

Эртде-эртде джаныуарланы тиллерин билген бир киши болгъанды. Ол бир кере къонакъгъа къошха баргъанды. Къошну къатына джетерге бёрю улугъан эшитгенди. Бёрюле: «Тамбла боран боллукъду, биз сизни къойларыгъызны ашарыкъбыз!» — деб улугъандыла.

Къошда ит да: «Тамбла, сиз айтханча, боран да болсун, мени ауузума ол сары токълучукъну къуйругъу бишиб бир тюшсе, сора сизни къалай къойла ашарыгъызны бир кёрюрем!» — деб джууаб бергенди.

Къонакъ бёрюлени да, итни да айтханларын ангылаб, ышарыб къошха киргенди. Къошда сю-

рюучюле кьонакьны сыйлы кёрюб: «Мал кесейик, эм семизни бирин кесейик!» — деб тебрегендиле. «Да, кьойсагъыз да боллукъ эди, алай а мал кесмей болмай эсегиз, сары токълуну кесигиз!» — дегенди кьонакь. Сюрюучюле сары токълуну кесиб, кьуйругъун кьонакьгъа бергендиле. Алай бергенлей, кьонакь итни чакьырыб, кьуйрукъну саулай анга атыб кьойгъанды. Сюрюучюле ачуланнгандыла, алай а тартыныб, кьонакьгъа джукъ айтмагъандыла. Аллына башха эт салгъандыла. Ашаб бошагъанлай, кьонакьгъа орун салыб джатдыргъандыла, кеслери да джатыб джукълагъандыла. Эртденбла эрте туруб къарасала — терен къар джаууб, боран болуб, кьошну тегерегинде не кьой, не ит джокъ. «Тейри, кьонакь огъурсуз кьонакь болду!» — деб, сюрюучюле кьойланы излеб тебрегендиле. Кьошдан узакъ болмай бир джерде кьойла тегерек джыйылыб, юслеринден да бир тукчюк кетмей, ит да аланы къатларында чончайыб, къатында да бир къадар бёрю ёлюб тургъанын кёргендиле. Сюрюучюле итни залимлигине сейирсиниб, аны алай джигерлиги кьонакьдан болгъанын сезгендиле. «Кьонакь, сен бизге уллу болушдунг, сау бол, кьойларыбызны джартысын сюр!» — дегендиле. Кьонакь унамай, сюрюучюле да кьоймай, кьойланы сюрюб келе тургъанлай, бир акъ кьозучукъ хаман артха къалыб тургъанды. Анасы: «Нек артха къаласа?» — деб соргъанды. Кьозучукъ да айтханды: «Артха къалмай не этейим, бу сюрюню бютеу рысхысы мени юсюмден басыб турады сора!» Кьонакь, аны эшитгенлей, сюрюучюлеге: «Кьой бермей болмай эсегиз, ма бу артха къалыучу акъ кьозучукъну беригиз! — дегенди. Сюрюучюле кьозучукъну бергендиле. Кьонакь кьозучукъну юйге алыб келгенлей, тебрегендикюн кюнден бай болуб, рысхысы ёсюб.

Бир кюн ол киши къатыны бла алай тауукъ-

ланы къатында олтуруб тургъанлай, бир тауукъ бла бир гугуруккуну сёлешгенлерин эшитгенди. Гугурукку бир тары бюртюкню табыб тауукъгъа:

«Муну сен аша!» — дегенди. «Огъай, сен аша, мен ач туююлме!», — дегенди тауукъ. Ол киши, аны эшитгенлей, ашхы кюлгенди. Къатыны: «Нек кюлесе?» — деб соргъанды. «Тауукъ бла гугуруккуну сёлешгенлерин эшитиб кюлеме!» — дегенди киши. «Не сёлешедиле, манга да айт!» — дегенди да, къадалгъанды къатын. «Да мен джанууарланы айтханларын ангылагъанлыкъгъа, аны кишиге айтыргъа болмайды, айтсам, ёллюкме!» — деб, киши унамагъанды. Алай а къатыны: «Ёлсенг, ёлюрсе, айтмасанг, боллукъ тюлдю!» — деб, къоймагъанды. Киши тамам безиб, былай-былай деб гугурукку бла тауукъну сёлешгенлерин айтханлай, ёлгенди да къалгъанды.

Патчах бла джашчыкъ.

Эртде-эртде бир патчах болгъанды. Ол патчах кесини джумушчуларын чакъырыб: «Мени сорууларыма джууаб этген адам табмасагъыз, мен сизни тюрге джыярыкъма», — дегенди. Ала аллай адам излерге атлангандыла, бир элге джетгендиле. Ол элде, джолдан узакъ болмай, ууакъ сабийлени тешиниб ойнай тургъанларын кёргендиле. Бир джашчыкъ а ойнамай тургъанын кёргендиле, ол сабийлени ойнай тургъанларына къараб тургъанды. Патчахны къуллукъчулары алагъа келиб: «Была бары да ойнайдыла, сен нек ойнамайса?? — деб джашчыкъгъа соргъандыла. Джашчыкъ: «Аланы оюнлары меннге керек тюлдю, аланы оюнлары мени ичимдедиле» — дегенди. Ол адамла, бу джашчыкъдан бизге бир болушлукъ чыгъар деб, кеслерини амалсыз халпарларын джашчыкъгъа айтхандыла. Джашчыкъ алагъа: «Мен патчахны сорууларына джууаб

берир эдим, анам ийсе», — дегенди. Патчахны джумушчулары джашчыкъны анасына барыб халпарларын айтхандыла, эм джашчыгъын патчахны сорууларына джууаб этерге иерин тилегендиле. Джашчыкъны анасы аланы тилеклерине сёз салмай, бек разы болуб ийгенди. Патчахха келгендиле. Патчах джумушчуларына: «Келтиргенмисиз адам?» — деб соргъанды. Джумушчулары келтиргенлерин айтхандыла. Сора патчах чыкыгъанды, джашчыкыгъа черс бергенди. Джашчыкъ да патчахха черс бергенди. Ала бир-бирине сёлешмегендиле. Патчах сакъалын сылагъанды. Джашчыкъ анга джууабха бёркюн алыб, башын сылагъанды. Патчах, юйден чыгыб кетиб, бир темирни алыб келиб столгъа салгъанды. Джашчыкъ патчахны стол юсюне темирни салгъанын кёрюб, кесини бёркюгюн патчахны джумушчуларына бериб, ташкёмюр келтиргенди да столгъа темирни къатына салгъанды. Патчах аны кёрюб, дагъыда чыгыб кетиб таз бла бир сууну келтириб столгъа салгъанды. Джашчыкъ джумушчулагъа бир баухансны келтиртиб, ол да столгъа салгъанды. Патчах, джашчыкыгъа сёлешмегенлей, кьолун силкиб, болду деб билдиргенди. Патчах кьолун силкгенлей, джашчыкъ туруб кетиб кьалгъанды.

Джашчыкъны кетгенин джумушчула патчахха билдиргендиле. Патчах: «Мен джашчыкъ бла сёлешиб бошагъанма, барсын», — дегенди.

Патчахны джумушчулары, джашчыкъ узакъдан келгенди, джаяулай баралмаз дегендиле. Патчах джумушчуланы бирине: «Ат бла джет да, бери къайтар», — деб ийгенди. Джумушчу джашчыкъны ызындан джетиб, патчах ызына излегенин айтханды. Джашчыкъ, аны атдан тюшюрюб: «Мен барырма, сен меннге къарама да бар», — деб, атха миниб кетгенди. Джумушчу келиб, патчахха джашчыкъны атха миниб кетге-

нин айтханды. Патчах «джашчыкъны акъыллылыгы ючюн, бир атха миндириб иерме деген эдим, иги этгенди», — дегенди.

Сабийле, патчах бла джашчыкъ бир-бирине сёлешмегенлей не айтхандыла? Патчах темирни столгъа нек салгъанды, сакъалын нек сылагъанды? Джашчыкъ ташкёмюрню, ханс бауну нек салгъанды, ол башын нек сылагъанды? Вилигиз.

1. Патчахны сакъалын сылагъаны, сакъалымы тюгю чакълы бир акъылым барды дегени болгъанды. Джашчыкъ «Мени акъылым да башымы тюгючады» — деб джууаб этгенди.

2. Патчах темирни салгъаны—аллай бир кючюм барды, дегенди. Джашчыкъ ташкёмюрню салыб, «Мен а темир от болурма да, сени эритирме», — дейди.

3. Патчах сууну салыб: «Мени байлыгъым джер башында суучады», — дегенди. Джашчыкъ: «Мени байлыгъым джерден чыкъгъан кырдыкчады», — дегенди.

Сокъур Алиюк бла эмеген.

Бир бёлек джаш джер—суу кёре баргъандыла да чегетде бир эмегенни юсюне чыкъгъандыла да къалгъандыла.

— Э-э, джашла, келдигизми? Келигиз, келигиз, бери киригиз, солугъуз, арыб, соругъуб келе болурсуз, — дегенди да, эмеген дорбунну эшигин ачханды. Джашла кертда дегендиле да киргендиле да баргъандыла.

Эмеген, дорбунну аллына бир мазаллы къаяны сюегенди да, битегенди да къойгъанды. Эртденбласында эмеген джашланы бирини атын тишге чанчханды да отха тутханды, эрлай тишлегенди да джухтханды. Сора эчкилерин дорбундан тышына джибергенди да, биягъы къаяны дорбунну аллына сюегенди да кетгенди.

Алай эте, эмеген атладан бошагъанды да джашланы ашаб башлагъанды. Хар кюн сайын бирин тишге чанч да отха тут, тишле да аша, дорбунну эшигин бегит да кет — хаман алайгъа къалгъанды.

Къарамсыз Алиюкъну эмеген сан этмей, ол эм артха къалгъанды. Башха киши къалмагъанында, эмеген ингирде аны да тутханды да тишге чанчханды, кеси мурджарына сойланнганды да, от къызгъынчы, джукълагъанды да къалгъанды.

Алиюкъ эрлай секиргенди да тюшгенди. Бир кёзю сокъур болгъанды, бети, буту кюйюб, юсю джарадан толгъанды. Анга да къарамай, тишни кесинден тартыб алгъанды да отха тутханды. Къып—къызыл къыздыргъанды да, джукълаб тургъан эмегенни джангыз кёзюне сукъгъанды да бир джанына секиргенди.

Эмегенни кёзю кюйгенди, ол къутургъанды, джан-джанын талагъанды, кесин ары бла бери ургъанды, алай а Алиюкъну табалмагъанды. Эртденбласында эчкилерин тышына чыгъара башлагъанды да, тийиб кёрюб, аланы бир-бир джибе-риб башлагъанды. Аны кёргенлей, Алиюкъ эрлай бир текени тутханды, башын—аягъын кесмегенлей, терисин сыдырыб алгъанды да атханды, терини да кийиб, эчкилени аралары бла ол да сугъулгъанды, — эмегенни аллы бла ётерге. Сыртына кёолу бла тийгенди да, эмеген аны да барма къойгъанды.

Тышына чыкъгъанлай, терини атханды да, Алиюкъ хайда къачханды. Элине келгенди да джараларын бакъдыргъанды, сау болгъанды. Юйлениб, тюз урунуб, къартлыкъгъа дери джашагъанды.

Бир джолда, «Эрирейни» да джырлай, ындыр басхан джашларына болуша тургъанлай, бир туудукъчугъу, гитче джашчыкъ:

— Акка, кёзюнге не болгъан эди, кёзюнг нек сокъур болгъанды? — дегенди да къадалгъанды.

Алиюкъ, анга хапар айтыргъа скоймей, былай джырлагъанды, ишин тохтатмагъанлай:

— Эй, эски аурууланы къозгъаучу,
Сен бир сыркыу улан болгъанса,
Эй, Эрирей, Эрирей
Мюрзеуге тёнгерей,
Мыдах этме, джел бермей.
Керилгенди къучагъым,
Ындыр агъачда бычагъым...

Кёсе бла джашчыкъ.

Эртде-эртде бир элде бир кёсе тирменчи болгъанды. Ол хаман тирменнге келген адамланы алдаб, унларын алыб тургъанды. Бир кюн анга бир джашчыкъ бир кесек будайчыкъ кёлтюрюб келгенди. Кёсе джашчыкъны келгенине бек къуу-анганды. Бу джашчыкъны келтирген будайчыгъын барысын да алырма алдаб, — деб кёлуне келгенди.

Ол джашчыкъны будайын эрлай тартдырыб ун этгенди да джашчыкъгъа: «Кел, бир кесек гырджынчыкъ этиб ашайыкъ, сени унчугъунгдан татлы гырджын боллукъ эди», — дегенди. Джашчыкъ анга разы болгъанды.

Сора кёсе гырджын этиб тебрегенди. Ол, бир унну кёб къуя, бир сууну кёб къуя келиб, джашчыкъны унчугъун саулай да булгъаб, бир уллу гырджын этгенди да, бишириб тепсиге салыб, джашчыкъгъа айтханды:

— Джашчыкъ, энди сени унчугъунг джангыз бир гырджын болгъанды. Гырджынны къалай юлеширге билмейме. Кел, энди алдашайыкъ да, ким бек алдаса — гырджын саулай да аныкъыды, — дегенди.

Сора джашчыкъ да:

— Алда сен алгъы бурун, — дегенди тирменчиге. Тирменчи къадалыб алдаб башлагъанды:

— Тюнене арба бла отун келтирирге чегетге баргъан эдим. Арбама отун джюклеб, ызыма айланыб тебрэдим да, тик ёргеге атым тарталмай къалды. Сора, энди, къалай этейим деб, тегерегиме къарадым. Къарасам: бир уллу къумурсханы кёрдюм. Сора къумурсханы тутуб арбагъа джекдим да, ол тартыб арбаны тикден чыгъарыб кетди — деб бошаб, кесе джашчыкъгъа сёз береди. Сора джашчыкъ:

— Мен иги алдай билмейме. Андан эсе, тююн айтайым, — дегенди да хапарын айтыб башлагъанды: — Бюгюн, ол сен гырджын бишире тургъан сагъатда мен ойнай—ойнай, алай сыртха чыкъгъан эдим. Аллымдан бир къоян чартлаб чыкъды. Уруб къоянны ёлтюрдюм. Ичин ачыб къарасам, ичинде бир гитче кюбюрчюк тура. Кюбюрчюкню ичин ачыб къарасам, ичинде бир къагъыт бар. Къагъытчыкъны ичин ачыб къарасам: «Кесе кёб ары — бери демесин. Гырджын джашчыкъныкъыды», — деб джазылыб тура.

Джашчыкъ, кёсени хорлаб, гырджынны да алыб кетгенди.

Кесим этдим кесиме.

Мараучу уугъа айлана барыб бир джугъутурну ёлтюргенди. Аны терисин алыб, агъач ичинде асыраб тургъанлай, бир агъач киши юсуне келеди. Агъач киши «чох-чох» дегенди. Мараучу аны келгенин онгсунмагъанды, алай болса да «чох-чох» деб танышхандыла. Экиси да уучу къазанчыкъ бла эт биширгендиле. Сора агъач киши:

— Атынг неди? — деб соргъанды.

Мараучу:

— Атым — «Кесим этдим кесиме», — деб джууаб бергенди. Хапарны андан ары созмай, экиси да джатхандыла. Агъач киши сора анга сорады:

— Сиз джукъласагъыз, кёзлеригиз къалай боладыла? — деб.

— Джукъласакъ, бизни кёзлерибиз уллу болуб, ачылгъанлай, джылтыраб турадыла, сизни кёзлеригиз а къалай боладыла? — дегенди Мараучу.

— Да бизни уа бир кёзюбюз барды да, джукъласакъ, къыб — къызыл болуб турады, — дегенди агъач киши.

Бир кесекден агъач — киши джукълагъанды. Кёзю къыб—къызыл болуб, джилтинлери кёкге учадыла. Ол заманда мараучу чынгаб ёрге турады. Кесини орнуна бир агъач дюккючню салады, аны юсюне джамчысын джабады. Ызы бла шкогун алыб, терекни башына минеди. Агъач киши бир заманда къычырыкъдан алыб чынгаб ёрге турады, къатында агъач дюккючню сермеб юсюн ачады, анда мараучуну кёрмей, къычырыкъ этиб чегетге чабады. Ол кёзюуде мараучу да къачыб къутулады.

Бир заманда агъач кишиле ол джарлы агъач—кишини къычырыгъына чабыб, джыйылыб:

— Не болгъанды? — деб сорадыла.

— Ой, болуб а не болгъанды, «Кесим этдим кесиме» къачды да кетди, — деб къычыргъанды.

Агъач кишиле аны эшитиб:

— Да кесинг кесинге этген эсенг, биз санга не этейик, — деб къойгъандыла.

Эки къарнаш бла бир джашчыкъ.

Бир къарнаш бир къарнашха къонакъгъа баргъанды да, эшегин да босагъа джанына такъгъанды. Эшек ычхыныб арбаздан чыгъыб кет-

генди. Къарнашла, эшекни излеб бара, бир джашчыкъгъа тюбегендиле да:

— Эшек кёрмегенмисе? — деб соргъандыла.

— Къаллай эшек? Сол кёзю сокъур болгъан, арт аягъындан асхагъан, сыртында да арпасы бла эски машогу болгъан эшекними излейсиз?

— Хоу, ол эшекни излейбиз. Къайдады?

— Огъай, мен аллай эшек кёрмегенме, — дегенди джашчыкъ.

— Къалай кёрмегенсе? Сен аны сокъурлугъун, асхакълыгъын, юсюнде джюгюн да билесе, къайда болгъанын билмей амалынг джокъду — деб къарнашла къадалгъандыла.

— Керти айтама, мен сизни эшегигизни кёрмегенме, — деб джашчыкъ джолуна тебегенди. Эшекге бу бир зат этгенди деб, къарнашла джашчыкъны алыб тёреге элтгендиле.

— Эшекни кёрмегенме, — дегенди джашчыкъ. — Мен джолда эшекни ызын кёргенме. Онг арт аягъыны ызы аны къалгъан аякъларыны ызыча терен туююлду, атламы да къысхады. Ол эшек онг арт аягъындан асхагъанын ким да билликди. Джолну онг джанында хансла ашалыбдыла. Сол джанында хансланы кёрсе, эшек аланы да ашарыкъ эди. Сол кёзю сокъурду. Эшек терек къатында къабыргъасын ышыргъа тохтагъанды да, терек юсюнде джашил хансланы къойгъанды. Машокдан акъгъан арпа бюртюкlege кёре уа, тешиклери бла эски машок болгъанын билгенме.

Джашчыкъны айтханына тынгылаб, тёре аны пахмусуна сейирсингенди, къарнашлагъа урушуб ашыргъанды.

Алаша, бёрю, тюлкую.

Бир адамны бир алашасы болгъанды да, ол аны тёрт аягъын хар заманда да наллаб тургъанды. Бир джолда алаша узакъ джерден юйге айла-

ныб къачханды. Келиб—келиб бир уллу сыртны ёрге айланганды. Сора сыртдан ауар—аумаз бир уллу бёрю чартлаб аллына чыгъады да, джолун кеседи.

— Аха, алаша, къайры ашыгъыб бараса? — деб сорады.

Алаша къулакъларын тургъузуб:

— Юйге барама, — дейди.

— Да мен сени иерик тюлме.

— Иймей не этериксе?

— Ашарыкъма.

— Ой, хариб, сен а джангылыб тура кёреме. Ашаб мени неми ашарыкъса? Къотур терим сюеклериме къатыб турады. Кел, андан эсе, нёгерле болайыкъ, табылгъан ырысхыны кёрюбюз, — дегенди. Экиси да джорта барыб, бир тюлкюге тубейдиле. Бёрю джетиб, тюлкюге къайырылады.

— Аха, бёрю, бу ненгди, не этесе?

— Да не этеме, ашарыкъма.

— Ой сен а, хариб, акъылынгданмы чыкъгъанса? Мени неми ашарыкъса? Къуйругъума къарай эсенг, аны ичи сюек, тышы тюкдю. Къой, андан эсе ючюбюз да нёгер болайыкъ, бир затыгъызгъа джарарма, — деб тилегенди тюлкю. Бёрю анга да огъай дегенди. Ючюсю да бара барыб бир дорбунда тохтайдыла. Ач болуб, къарыусуз болуб, ала ол кече дорбунда къаладыла. Эртденбла къобуб къарасала, къар тобукъдан, ичерге суулары джокъ, аллары да къардан барамта. Алаша дорбундан чыгъыб, суу ичерге кетеди. Ол кёзюде бёрю тюлкюге:

— Тюлкю, энди биз ачдан ёлорге айланабыз. Башха мадар къалмайды, алашаны сояйыкъ да ашайыкъ, бир да болмаса да, экибиз сау къалырбыз, — дейди.

— Да ол бизни нёгерибизди, къалай ашаб къояйыкъ?—деб тюлкюн дженгил разы болмайды. ды.

— Да сен бир сылтау таб да, анга илинейик экибиз да, — дейди бөрү.

— Сора, ашхы, сен кесинге 100 джыл болгъанды деб айт, мен да аллай бир зат айтайым, ким гитче болса, аны ашаргъа дейик.

Сора бир заманда алаша келеди, кеси да ачдан симсиреб, суу да табмай ичерге.

— Аланла, бизден къайсыбыз тамада болур, — деб тюлкю башлады сёзю.

— Меннге 100 джыл болгъанды, — деди бөрү секириб туруб.

Бир джанындан да тюлкю джылаб башлады.

— Тюлкю, не болгъанды, нек джылайса?

— Джыламай не этейим. 100 джылны мындан алгъа бир балачыгъым ёлген эди да, ол эсиме тюшюб джылайма, — деди тюлкю.

Сора бөрү:

— Санга да сора 100 джылдан артыкъ болгъанды. Алаша, сеннге уа ненча джыл болгъанды? — деб сорду. Алаша быланы аман акъыллары ангылаб:

— Да мен окъумагъанма, джылымы билмейме, алай а туугъан кюнюмю анам налгъа джазыб, аягъыма салгъан эди. Мен окъуй билмейме. Къарагъыз, туугъан кюнюмю налымда кёрюрсюз, — деди ат.

Хыйла тюлкю ишни табсызгъа бурулгъанын сезиб къараргъа унамады, окъуй билмейме деген сылтау бла. Бөрү уа атны арт джанына барыб, бойнун созуб къараб окъуйма дей тебрегенлей, алаша керилиб, бөрюню башына уруб, кёзлерин чартлатды, бөрү къанына боялыб тюшдю. Сора хыйлачы тюлкю:

— Мени медресеге окъургъа бермеген анама къурман болайым, — деб къууанады. Аны бла тюлкю чегетге, алаша да юйконе айланыб къачадыла.

Эки эринчек.

Бир кюн эки эринчек бир чегетге баргъандыла да бир алма терекни кӛргендиле. Ол терекде бир татлы алмала ёсгендиле.

Эки эринчек ач болгъандыла. Бири айтады:
— Терекни къагъайыкъ да алмала ашайыкъ!»

Экинчиси айтады:

— Терекни къагъыб кюрешмейик да, тюбюне кирейик да, ауузларыбызны ачайыкъ, алма кеси тюшер!»

Ма джатадыла экиси да. Биринчиси айтады:

— Ауузубузгъа тюшсе, чайнагъанмы этерик-биз?

— Хо.

Ма алай, экиси да ашарыкъсыз юйге кетгендиле.

Бӛрю бла агъач тауукъ.

Бир къарт бӛрю биреуню баууна кирирге хазырланыб арбазда уллу къайын терекни тюбюне къысылыб тургъанлай, «тук-тук-тук» деб бир таууш эшитгенди. Ким эсе да мени уругъа хазырланады деб, бӛрюню джаны тамагъына тыгъылгъанды... Иги эсин джыйыб къараса, — ол да агъач тауукъ!

— Ой, сен джапысыз! Джанымы алыб къойдунг да! Туугъанлы кюрешесе, сени юйюнг не бир битмейди, не чириб бир оюлмайды! — дегенди бӛрю.

— Сен а джаратылгъанлы кюрешесе, урлагъанны къоймадынг! Не юсюнге эт кӛнмайды, не къарнынг тоймайды», — дегенди агъач тауукъ да.

Осият.

Эртде-эртде бир адамны джангыз джашы болгъанды.

Елюрге башлагъанында, джашына айтханды: «Джашым, мени джер тубюнде кёмюб къойгъан кёб байлыгъым барды, аны къазыб алсанг, къарнынг ач болмаз». Атасы бир кесек замандан сора ёлгенди. Джашы юнню тегерегин тохтамай къазыб кюрешгенди, алай а джукъ табмагъанды. Арыб—талыб кёб къазыб, болмагъанында, бир къартха барыб: «Атам былай-былай деб айтхан эди, мен а джукъ табалмайма», — дегенди. Къарт: «Сен атангы осиятын ангыламагъанса. Атанг сеннге джер къоуб кетгенди. Ол джерни сюрюб, урлукъ салсанг, заманында чыкъгъанын алырса дегенди», — деб, къарт атасыны осиятын ангылатханды. Сора джаш башын къашыб, энди ангылаб, атасыны осиятын этерге кюрешгенди.

Аймуш.

Эртде-эртде заманлада Аймуш деб бир сюрюучю болгъанды. Ол мал—къой бла гитчелик, сабийлик кюнюнден кюрешиб тебрегенди. Аймуш айланмагъан тау, суу къалмагъанды. Арт джылларында ол Гюлдю кёлню къатында къош этиб джашагъанды. Аймушну бир сыбызгъысы болгъанды. Къойлары ол сыбызгъыны тилин ангылаб, Аймуш къайсы тёбени башына минсе да, тегерегине айлана, отлаб тургъандыла.

Бар, сора къойларына бир къочхар чыгъыб, ичлеринде айлана да ызына кире тургъанды. Аймушну ююу уа къалайда эсе да башха джерде болгъанды. Бир кюн къойларын джашына къойгъанды да ююуне кетгенди. Кетерге тебрегенинде айтханды: «Бир къочхар кёлден чыгъыб, къойланы ичине кирсе, кычыргъан зат этме». Ююуне

барыб кече джатыб тургъанлай, бир тюш кёргенди да, секириб туруб тебрегенди.

Тургъан джерине келиб къараса, къойлары бары да кёлге къуюлуб бара. Арта баргъан бир къойну юсуне миниб, Аймуш кеси да ол кёлге кириб кетгенди. Эндиге дери да, хар джаз сайын, Гюлдю кёлню башына джабагъыла чыгъадыла. Энди Аймуш анда къой кютюб турады, дейдиле.

Борсукъ бла бёрю.

Борсукъ гелеуде отлай тургъанлай, бёрю кысыла келгенди да буугъанды.

— Хы-хы, тутдум, энди ашайма! — дегенди.

— Хо, ашарса! Ашамай не этериксе, алай а эм алгъа бир затчыкъ тилейим да, аны этиб, алай ашарса, — дегенди борсукъ.

— Айт, — деб бёрю разы болгъанды.

— Айтырым а олду: кёкге къара да, «у-у-уу» деб юч кере улу, сора ашарса.

— Ол а сёзмюдю, улуюм, — дегенди да, бёрю улугъанды.

— Огъай мен алай демейме. Хамхотунгу кёкге тутуб, кёзлеринги къаты джумуб, сора, ол сейир улуучунгча, «ууу-уу, ууу-уу» деб, ариу улу, — дей эдим.

Кёкге айланыб, керпеслениб, бёрю «ууу-уу» деб соза тургъанлай, борсукъ силкиннгенди да ычхыннганды. Олсагъатлай тешикге киргенди да кетгенди.

Бёрю «чыкъ» деб кюрешгенди, борсукъ унамагъанды. Бёрю былай джырлагъанды:

— Ой, борагъайым, борсугъум,

Джылкъылананы атасы уллу аджир келеди.

Уруб белинден эки этерме,

Ал джаны татлы болады,

Ал джаны — мени,

Арт джаны — сени, чыкъ бери!

Борсукъ унамагъанды:

— Огъай, огъай, огъай!
Аман джанадыла кезлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг,
Чыгъарыкъ тюлме! — дегенди.

Бёрю дагъыда:

— Ой, борагъайм, борсугъум,
Сюрююню атасы тогъаймкююз къочхар келедги,
Уруб белинден эки этерме,
Ал джаны татлы болады,
Ал джаны — сени, арт джаны — мени, чыкъ бери!

деб джырлагъанды.

— Огъай, огъай, огъай!
Аман джанадыла кёзлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг,
Чыгъарыкъ тюлме!

Бёрю дагъыда джырлагъанды:

— Ой, борагъайым, борсугъум,
Эчки сюрюулени атасы кылычмкююз
Къарт теке келеди,
Уруб белинден эки этерме,
Ал джаны татлы болады,
Ал джаны — сени, арт джаны — мени,
Чыкъ бери! — дегенди биягъы бёрю.
— Огъай, огъай, огъай!
Аман джанадыла кёзлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг,
Чыгъарыкъ тюлме! —

дегенди да борсукъ бирден эки болургъа унамагъанды. Сора бёрю, тешикни баш джанында бу-

гъунганды да, солууун да алмай, къымсыз болгъанды.

Джырлагъанын тохтатханында, борсукъ, «кетди эсе, бир къарайым», — деб, тешикден башын къаратханлай, бѣрю сермеб буугъанды да ашагъанды да къойгъанды.

Айюню дауу.

Дибирланы Ш.

Айю аунай-аунай
Чегетге кирди.
Хоншуларын джаулай,
Былай билдирди:
«Джаппа—джангыз балам
Этгенди ал атлам!..

Мени къууанганым —
Тюлмюд сизге къууанч?
Не уа джубанганым —
Тюлмюд сизге джубанч?..

Тохтагъыз, тохтагъыз, —
Мен сизге теберме...
Чырта унутмагъыз, —
Барынгы иенгме!..»

Айю этмесе да
Мардасыз кѣб дауур,
Элия тийгенча,
Тийди сѣзю ауур.

Болуб ачы къуугъун
Сѣзю джюреклеге,
Къычыргъанча къузгъун
Эштилед кѣблеге.

Кетиб бет—къутлары,
Къалтырай бутлары,
Джаныуарла кючден
Сѣлешдиле бирден:

«Сен — тамадабызса!
Эм акъыллыбызса!
Бу джол кечеринги
Тилейбиз биз сени.

Билмегенбиз, ийнан,
Джюрюгенин баланг.
Ма, саугъа, сый табыб
Джетейик биз чабыб...»

Бу сёзле айюню
Этдиле ыразы.
Энди башха тюрлю
Чыгъады ауазы:

«Да, келигиз, тенгле,
Юйюмю эшиги
Ачылыбды кенгнге,
Сакълай хар биринги», —

Ма былай да айтыб,
Ызына бурулду.
Дорбунуна къайтыб
Тынчлыкълы олтурду...

Хоншулары уа бек
Къалтырайдыла
Элтир затларын терк
Хазырлайдыла.

«Къарт тенгими тёрю, —
Мениди!» — дей, бёрю,
Къой къошлагъа чыгъыб,
Бир иркни да къымыб,
Дауурсуз ёлтюрдю,
Сыртына кёлтюрдю...

Болмаса да мюлкю,
Эс ташламай, тюлкю,
Урлаб талай тауукъ,
Кетди эте зауукъ.

Къалгъанлагъа баям
Болмайым деб, къоян,
Талай кёгет табыб,
Чыкъды джолгъа чабыб.

Бир мазаллы тишлик
Хазырлаб, джаз киштик,
Джорта—чаба келди,
Къарт айюге берди.

Разы болурча къарт,
Хазырлаб бирер зат,
Каскалагъа дери
Джыйылдыла бери...

Ышарды айю
Тамам къууаннгандан:
Тыкъланнганды айю
Багъа саугъаладан.

Тахтагъа олтуруб,
Ауузун толтуруб,
Ичеди, ашайды,
Къадалыб джаншайды:

«Хар биринги бюгюн
Толу таныдым.
Кёлтюрюлдю кёлюм, —
Кюнча джарыдым.

Джашагъыз,
джашагъыз, —
Халал хоншула,
Разыма, башлагъыз
Тойгъа къошула...»

Айю айтханнга бой
Сала, ачдыла той.
Къалмасын дей кёлю,
Тепсейди кёк бёрю.

Тюлкю, ёрге туруб,
Башлады харс уруб.
Къоян, агъа тери,
Учду ары — бери.

Джыргъа да бёленди,
Къая ранда дорбун...
Амма, эсгерели
Хар джанууар орнун...

Къошулса да аунай,
Айю абезекге,
Къонакъларын
джокълай,
Къарайд тегерекге.

Алай эте туруб,
Бегитди эшикни.
Тёнгеретди уруб
Къобузчу киштикни.

Тепсеу тохтагъанлай,
Айтды ол хахайлай:
«Къумурсха бла кирпи, —
Ма ол эки кирпи.

Сансыз этиб мени,
Келмегенле бери.
Къыйналгъандан джаным,
Бузулгъанды къаным.

Ол экисин табыб
Келтирсегиз, къабыб,
Басарем кёлюмю,
Ачарем кёзюмю»...

Джаныуарла, къркъуб,
Ары — бери джортуб,
Экисин да табыб,
Къайтдыла бек талыб.

Кёргенлей аланы,
Къарт айю чабды.
Марай къумурсханы,
Кирпини къабды...

Кирпини тюклери,
Тешиб эринлерин,
Ауузун кенг ачды,
Сора, хайда, къачды.

Алай а къумурсха,
Айюню бек къысха
Джетиб, чынгаб минди, —
Тюклерине сингди.

Къумурсха къаб да къаб,
Айю уа чаб да чаб, —
Кёзлери аралыб —
Ауду, джауу джаныб...

КИТАБДА ТЮБЕГЕН АНГЫЛАШЫНМАГЪАН СЁЗЛЕ

- 9-нчу бет: хымиш — бусагъатда тилде магъанасы ачыкъ тюлдю.
къашхалакъ — бютеулей къашха деген магъанада; сыйпалакъ — 1) сыйпаланган, сыйдам деген магъанада; 2) ууакъ ташчыкъланы юлешиб ойнау.
бегене — бусагъатда кисель дейбиз, кёбюсюне тюртюден этилгенди.
чара — уллу табакъ.
- 10-нчу бет: абил билим — бусагъатда магъанасы ачыкъ тюлдю.
бияча — эски сёздю, бусагъатда магъанасы ачыкъ тюлдю.
чум терек — орусча кизил дейбиз.
- 11-нчи бет: токъсу — эски сёздю.
малтин — бек асхагъан, ауур асхакъ.
къутукъ — бек къашха, чачы ёсмеген.
Къулла-тары — джерни аты.
ёрме къайиш — чий териден этилген джиб.
джыланпиш — магъанасы кесгин тюлдю.
баз — эски тилде джюнге айтылгъанды.
- 13-нчу бет: Тотур ай — халкъ календарьдан март ай.
- 14-нчу бет: агъаз — уллу чычхан.
тюнгюч — биринчи сабий.

- 25-нчи бет: сабан чыпчыкъ — орусча трясогузка.
зынтхы — мюрзеуню бир тюрлюсю, орусча
овес дейбиз.
- 26-нчи бет: юзгере — къойлагъа ишленнген чал-
ман буруу.
- 27-нчи бет: шорбат чыпчыкъ — орусча воробей.
- 30-нчу бет: гурт тауукъ — джюджекли тауукъ.
- 31-нчи бет: гёбелекке — орусча бабочка.
- 32-нчи бет: къалпакъ — бёркге айтылады.
- 44-нчю бет: къаудан — къачда къургъакъ ханс.
бечел — ауур адам, саулукъсуз адам, аз кы-
мылдагъан адам.
- 45-нчи бет: къанадир неда къаназир — чилле
къумачны бир тюрлюсю.
- 46-нчи бет: ашсалма — магъанасы кесгин тюл-
дю, сёзге табыкыгъа къуралгъан сёзге ушай-
ды.
- 47-нчи бет: абал тай — сёзге табыкыгъа къу-
ралгъан сёзтутуш.
- 48-нчи бет: къалыт — бусагъатда тилде магъа-
насы ачыкъ тюлдю.
джары — тюксюз тери.
- 49-нчу бет: джетек — ёсюмлюкде неда суу ызын-
да кеннге айырылгъан къошакъла.
сандыракъ — эски тепсеу.
- 56-нчы бет: мая — малны ичинден бышлакъ сы-
гъыуда джюрютюлген зат.
быкыы — терекни эт тагъаргъа деб кысха
кесилген базыкъ бутагъы.
джырмы — эски сёз.
къомгъаза — эски сёз.
- 57-нчи бет: ашлау — уллу сахан табакъ.
- 65-нчи бет: чуму — гёзен деген магъанада.
- 75-нчи бет: гоппан — уллу агъач аякъ.
- 76-нчы бет: Загъыдан — къарачайда джерни аты.
лахор — талай адам джарыкъ халда ушакъ
этгенлери.

лай — белляудан сёз.

77-нчи бет: накъыш — тикген оюу неда агъачда кесилген оюу.

Пердаус — Фердауси.

Пайруз (таш) — ариу кёк таш, орусча бирюза. примпух — чиллени бир тюрлюсю.

Раджаб ай — муслиман календарда джылны джетинчи айы.

сабах — (тюш) — танг аласы.

тирлиги — битими.

78-нчи бет: шамши — огъурсуз, къаты адамгъа айтылады.

шатлыкъ — джарыкъ хал, къууанчлы хал.

ыстым (той) — сабий туугъаннга этилген къууанч.

эзеу — адамлаңы къаршчылыкъда биригиу-лери.

87-нчи бет: къууут — къууурулгъан нартюхден тартылгъан ун, сютбашы бла, айран бла ашалады.

БАШЛАРЫ

Ал сёз	3
Ана тилим — джарыкъ кюнюм	5
Тёгерекде — тюрлю, тюрлю	12
Бизге келгендиле кьонакъла	24
Келигиз, ойнайыкъ	42
Иги неди, аман неди. Тюзлюк тюзде	
къалмаз	55
Энтда бизде кьонакъда — таурухла, джомакъла	80

ГОЧИЯЕВА СОФЬЯ АЮБОВНА
ТОКОВА ТАМАРА ОСМАНОВНА

В ЗАГОНЕ ВОЛ...

*Хрестоматия
для детских садов
и учащихся начальной школы*

На карачаевском языке

Редактор К.-М. Н. Тоторкулов
Художники Ф. И. Марков, У. К. Мижев
Художественный редактор М. М. Папшова
Технический редактор Г. М. Хомякова
Корректор Н. С. Салпагарова

Сдано в набор 28.07.93.
Подписано в печать 05.11.93.
Формат 84x108^{1/3}.
Бумага офсетная № 2. Гарнитура «Школьная».
Печать высокая. Усл. печ. л. 6,3.
Усл. кр.-отт. 6,7. Уч.-изд. л. 4,7.
Тираж 3000 экз. Заказ № 3096.

С 48.

Карачаево-Черкесское
республиканское книжное издательство
357100, г. Черкесск,
пл. Кирова 23, Дом печати

Карачаево-Черкесское
акционерное общество «Полиграфист».
357100, г. Черкесск,
ул. Первомайская, 47.

Г 74

Гочияева С. А. Токова Т. О. «В загоне вол».
Карач-Черк. республ. кн. Издат-во, 1993.—128 с.

ISBN 5—7289—0025—9.

Хрестоматия для детских садов и учащихся начальной школы,

74.261.4 Кар.

Г 4306010000—48 без объявл.
9 П 1(03)—93